

SZERDAHELY GYÖRGY
ÆSTHETIKÁJA

IRTA

JÁNOSI BÉLA

I. TAG

Főolvasás 1913 február 24-én

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1914

A M. T. AKADÉMIA
FŐTITKÁRI HIVATALA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Szerdahely György æsthetikája.

Művelődéstörténetünknek és tudományosságunknak egy régi, érdemes munkásáról kívánok megemlékezni. Bölcsője 160 s egynehány éve ringott, sírja fölött is tovagördült már egy század. Alakja a köztudatban teljesen elhalványult, munkái és érdemei jórészt feledésbe merültek, míg nem olyan régen æsthetikatörténeti tanulmányok a figyelmet újból feléje nem irányították. Bár tekintélyes állást foglalt el, már életében félreszorítottnak érezhette magát. Új idők jöttek új eszmékkel, s fölötte, a ki nem alkalmazkodott vagy nem elég gyorsan alkalmazkodott hozzájuk, napirendre tértek az emberek. Korszakok fordulóján él. A vízváltó azon oldaláról, a hol ő állott, más irányban folytak a vizek. Maga körül olyanokat látott lázas és eredményes munkában, kik (átvitt értelemben véve a szót) más isteneknek áldoztak. Bár alapjában hite, meggyőződése a régihez vonta, nem helyezkedett mereven szembe velök, de nem is állott szolgálatukba. A változó viszonyok közt is hű kívánt maradni az eszményekhez, melyek lelkét betöltötték. Ennek természetes következménye volt, hogy elkülönözten állott az írók között. Egy Baróti Szabó Dávid benne van az irodalmi életben, a mennyire még akkor ilyenről szó lehetett, Szerdahely kívül maradt rajta. Bessenyeiék fölépte férfikora elejére esik, s öregebb napjaiban virágnak látja az eddig elbanyagolt és parlag hazai talajt. Csokonait már el is temették, Kazinczy már Széphalmon, el s megindult a nagy munka, melynek küzdelmes és fáradságos voltánál csak jelentősége volt nagyobb. Mindez nem téríti ki Szerdahelyt pályájából, melyen mintegy a tehetetlenség erejétől ellenállhatlanul ragadtatva, halad tovább. Nem hazafiatlan érzésű férfiú, de nagyszámú munkáiban nincs egy magyarul írott sora.

Ezért régen megszűnt tényező lenni a fejlődő, mozgalmas nemzeti életben s kevésbé hatott még az is, a mi műveiben jó volt s elismerést érdemelt.

Azért azonban kötelességünk vele foglalkozni, s őt megértve érdeme szerint méltányolni. E czélnek szolgálnak a következő lapok.

Szerdahely György Alajos 1740-ben *) a kis szinmagyar községben Vathon, Vas megyében született. Kőszegen tanult és hajlamát követve korán az egyház szolgálatára készült. A 15. életévét alig betöltött ifjút a jezsuiták nevelőintézetében találjuk, sokáig tanulva, később tanítgatva. A bölcsezetet a bécsi egyetemen hallgatta, melynek philosophiai és theologiai tanszékein még ekkor jezsuiták ültek. A fényes császárvárosban való tartózkodásának szellemi fejlődésére való hatás szempontjából nagy jelentőséget nem tulajdoníthatunk. Nem mozgott olyan szabadon az előkelő társaságban, mint néhány év múlva az a délezeg, de tanulatlan szabolems megyei ifjú testőr, kit a rátoluló hatalmas benyomások öntudatra ébresztettek s nemzete sorsára kiható hivatásszerű munkásságra birtak. Az élénk francia szellem, mely a nemzeti hivatásának tudatára csak lassanként ébredező Bécsben rányomta bélyegét a társasélet, színház, művészet és irodalom majd minden megnyilatkozására, nem hagyott. Irásainak tanúsága szerint, mélyebb nyomot lelkén. Francziául megtanult, de ez csak amolyan második idegen nyelv szerepét töltötte be nála a német mellett. Hazájába térve Nagyszombatban végezte theologiai tanulmányait, a harmadik próba után Pozsonyban tanárkodott s pappá lett. Az 1773. évben nagy esapásként érte rendjének eltöröltetése.**) Mint sok társa, ő is megmaradt tanári pályáján. Letette a bölcseleti doktorátust s a nagyszombati

*) Az 1750. év, melyet Fejérvél: *Historia academiae scientiarum Pazmaniae*. Budae 1835. 121. l. találunk, hibás. Rögtön megczáfolja az a mellette levő másik adat, hogy 1756-ban ujoncz gyanánt a jezsuiták közé lépett.

**) *L. verseit: De anno (1773) S. J. fatali és Threnodia in occasu societatis Jesu. Silva* 1803. 25. és 28. l. — 1782-ben a helmstadti *Annales literarii* folyóiratban egy támadás által erre indítatva ezikket írt a magyarországi jezsuiták mellett. *Epistola apologetica pro Jesuitis Hungaris.* (II. 97. l.)

egyetemen 1774-ben rendszeresített aesthetikai tanszéknek első tanárává lett. Tíz éven át maradt meg ebben az állásában és átélte az egyetemnek legmozgalmasabb hányt-vetett korszakát. 1777-ben az egyetemmel együtt Budára, hat év múlva Pestre került. Egy ízben a bölcseleti kar dékánja is volt. 1784-ben oda kellett hagynia állását. II. József van Swieten előterjesztésére az egyetemi főgimnázium igazgatójává nevezte ki. Az eléggé nyilvánvaló czélzat az volt, hogy egy protestáns ember kinevezése által a jezsuita irányzat az egyetemen gyengüljön. Örökébe Werthes Frigyes Ágoston stuttgarti tanár ült.

Most Szerdahely életében új kor kezdődik, és irodalmi munkássága is más irányba tér. Szépen megindult és lázasan folytatott aesthetikai tanulmányai végleg megszakadnak. Az utolsó évben (1784) két költészettani munkáját: az elbeszélő s a drámai műfajok elméletét adta ki, a többivel örökre adósunk maradt. Kedvét vesztette. Ezután iskolájának élt s mint ennek igazgatója a helytartótanács tanulmányi bizottságában is hivatalból helyet foglalt. Az utóbbi minőségben kifejtett működésének legértékesebb gyümölcse a *Ratio educationis* új átdolgozása, melyen még az 1791-i országgyűlés által kijelölt országos küldöttség megbízásából egykori rendtársával, Makó Pállal, előbb a nagyszombati, majd a bécsi egyetem tudós tanárával együtt dolgozott. Ez a Ferenc király alatt 1806-ban kiadott tanulmányi rend és utasítás *) az ország katolikus iskoláiban negyven évnél hosszabb ideig irányadó maradt. Kevéssel előbb a palaeographia és történettudomány vizeire is kivezett. Tőle vettük Szent István király híres görög adománylevelének Péterfy Károly, Szegedi János és Pray György előmunkálatain alapuló kiadását felvilágosító történeti értekezések kíséretében, melyet a kortársak általában igen kedvezően ítéltek meg.**)

Munkásságát elismerés kísérte. Bothi apát, váci kanonok

*) *Ratio educationis publicae totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas.* Budae, 1806.

**) *Diploma graecum S. Stephani Regis monialibus coenobii Vespriensis datum.* Budae, 1804. Nagyon elismerő bírálatok a *Zeitschr. von u. für Ungarn*. VI. 113. *Annalen der österr. Literatur*, 1805. I. 238; *Allg. Literaturzeitung Halle* 1805. III. 351. A munka valódi értékét Gyomláy Gyula állapította meg. *Érték. a nyelv és széptud. kör.* XVII. k. 1902.

és főarchidiakonus lett. Ferencz király pedig 1805-ben a hazai irodalom körüli érdemeit a Szent-István-rend kiskeresztjével jutalmazta. Tekintélyes ember volt, kinek szava súlylyal bírt és befolyása értékes lehetett. Ítéletét irodalmi kérdésekben nyomós-nak tekintették¹⁾ s olvasottsága közismert volt.²⁾ Hogy egész neveltetésénél és gondolkozásánál fogva meggyőződésében és ítéleteiben a régies felfogás felé hajlott, csak természetesnek kell tartanunk. Azért nem vehetjük tőle rossz néven, ha a Kant bölcsezetének tanítása körül kifejlődött vitában a helytartótanács ülésén egész határozottsággal a veszélyesnek mondott új tanok ellen nyilatkozott.³⁾ Az a nem egészen valószínűtlen vád is fölmerült ellene a kortársak bizalmas leveleiben, hogy a piaristák és jezsuiták közt fennálló régi ellenséges érzést, mely a feloszlott rend tagjaiban is tovább élt és minden lehető alkalommal megnyilvánult, maga is táplálta és tetteiben érvényesülni engedte. Dugonics az ő egyetemi tanártársa és a dékánsgában is közvetlen utóda írt erről néhány jellemző sort.⁴⁾ Talán ez lehetett oka Révaival szemben való viselkedésének is, melyről az utóbbi keserűen panaszkodik.⁵⁾

Az adatokat azonban mindenesetre felül kell bírálnunk, mielőtt ebben a tekintetben ítéletet mondanánk.

1808-ban halt meg, 68 éves korában.⁶⁾ Lapjaink rövid

¹⁾ Horváth Ádám Hunniását illetőleg tanácsát kérte. (Kazinczy F. levelezése I. 221. 233.) Ugyanő írja, hogy Dugonics Etelkája szép, de nem morné Szerdahely ítélete alá bocsátani (u. o. 292.). V. ö. u. o. II. 47.

²⁾ Horváth levele. (Kaz. lev. I. 500.)

³⁾ Pauler: A budap. m. kir. tudományegyetem története. 351.

⁴⁾ Pauler 399.

⁵⁾ L. Csaplár: Révai Miklós élete IV. kötetének több helyén. — Virág B. sem szereti. Kaz. lev. II. 506.

⁶⁾ Életére és munkáira Fajórnek és Paulernek a budapesti egyetem történetét tárgyaló művein kívül I. Szinnyi József, Magyar írók élete és munkái XIII. 805. — Horváth Ign. A budap. egyetem böles. karának irod. munkássága. Bp. 1896. 72. — Zelliger Alajos Egyh. írók esarnoka. Nagyszombat 1893. és Versényi György az Irod. Közlem. V. kötetében. 436—440. — Arczképe a Silva parnassi 1788-i kiadása előtt egyszerű papi ruházatban mutatja őt be. Ez J. G. Mansfeld metszete. Egy másik, nagyobb méretű olajfestmény az Országos Tört. Arczképesarnok gyűjteményében függ. A kép kissé jobbra fordulva ábrázolja őt díszruhában, a Szent-István

jelentésekben emlékeznek meg róla,¹⁾ s a bécsi Annalesek irodalmi munkásságát meglehetősen lekicsinylő megjegyzéseket fűznek a gyász hírhez.²⁾ Kazinczyék épen csak tudomást vesznek róla. A hírt közlő azt a jellemző megjegyzést is fenntartotta, hogy Schedius Lajos, az egyetemi tanszéken második utóda, most már rövid időn ki fogja bocsátani æsthetikáját, melyet Szerdahely életében, nehogy ez megbántva érezze magát, nem mert kinyomatni.³⁾ Mondott-e Schedius ilyesmit, nem tudjuk. Az egészet megczáfolni látszik az a tény, hogy Szerdahely halála után még húsz teljes év telt el, míg a szóban levő æsthetika megjelenhetett.

Szerdahely eléggé nagy irodalmi munkásságából minket e helyen csak æsthetikai dolgozatai érdekelnek, melyek terjedelemre és jelentőségre is kiválnak. Inkább csak bevezetésül érintjük költői termékenységének gyümölcseit, melyekről irodalomtörténetünk idáig alig vett tudomást.

Műveinek jegyzékében elméleti dolgozatainak sorát minduntalan latin ódák, elégiák, ünnepi alkalmakra írt beszédek és versek czímei szakítják meg. Egy szokásnak hódolt ezzel, mely a renaissance óta, eleinte főleg a protestáns főiskolákon kapott lábra s majd a jezsuiták kollégiumaiban is meghonosodva, itt még a XVIII. században is fennállott. A retorika és poetika tanára ugyanis nemcsak a szónoklattan és verstan szabályait adta elő, hanem maga is rhetor és poeta volt, kire megfelelő alkalmakkor az ünnepi szónok és ódaköltő hivatalos megbízatása várt. Szerdahely mind a két kötelességének kiválóan igyekezett megfelelni. Pl. Pupikofer Ágoston fölött tartott emlékbeszédnél tartalmáról és előadásáról dicsérettel emlékeznek meg, a kil hallgatták,⁴⁾ s verseinek nagy száma tanúskodik arról, hogy a

renddel és apáti keresztrel ékesítve. A képmás utolsó életéveiből való Erre mutat a gyérülő és őszülő hajon kívül a «Ratio educationis», mely előtte fekszik.

¹⁾ Magyar Kurir 1808. II. 691. — Hazai és Külföldi Tudós. 1808. II. 41. szám. Az Ofner és Pesther Zeitung 1808. 1121. l. legalább elismeri irodalmi érdemeit.

²⁾ Annalen der österr. Literatur 1809. I. Intelligenzblatt 125.

³⁾ Kazinczy F. levelezése. VI. 268. 330.

⁴⁾ Magyar Hírmondó. 1783-ból idézi Versényi Irod. Közlem. V. 434

Műzsák berkeinek elég gyakori látogatója volt s főleg a formai készséget s elegantiát tekintve elég ügyességet ért el. A latint az anyanyelv könnyűségével és izléssel alkalmazta, distichonjai pedig szépen folydogáltak. Mint ifjú kezdett írogatni, s bár ezeket a kezdetlegesebb kísérleteket később tűzhalálra kárhoztatta,* verselgetési kedve végig kísérte életén. Janus Pannonius babérait áhítozott, kinek emlékét fel is újította. Versei összegyűjtögetve két kiadásban is megjelentek.** Írónk nagyra tartotta e gyűjteményeket, mi hívős érzéssel lapozgatunk bennük. A megvénült, erejét vesztett késő humanismus tudálékos papirosköltészetének minden hibáját megtaláljuk itt. Herschel a 80-as években felfedezi az Uranust és két holdját. Szerdahely csillagászati s másnemű jegyzetekkel magyarázott hosszú versben éneklie meg a nevezetes tudományos eseményt. Ilyen a naptól óriási távolságba eső magános bolygó vagy hold az ő bágyadt, vértelen költészete is. Minden gondolata a régiség tanulmányából virágozik ki, s az a kölesönvett tény pótolja az egyéni gondolat erejének s az érzés melegének hiányát. A vers, néha úgy érezzük, azért készült, hogy lehetőleg nagyszámú klasszikus vonatkozásoknak és idézeteknek hordozója legyen. A *Mavors Hungariae* (I. 14. drb.) gr. Nádasdy Ferenczet dicsőítő jelentéktelen 12-soros versecske, de nem kevesebb, mint 13 jegyzet magyarázza Vergiliusból, Propertiusból, Ovidiusból. Ilyenkor a mű súlypontja a versből a jegyzetekbe billen alá. Az átölt sem kap a megihletett lélek mélységeiből meleget, színt, tartalmat és nem ölt sajátos, jellegzetes formát. A reflexio hívőssége uralkodik mindenben. A versek nem egy tartalmas művészi egyéniség megnyilatkozásai, hanem visszhangok. Az esemény, melyet az élet eléje dob, felébreszti emlékeiben a régi, előtte oly kedves írók ismert gondolatait, szavait, melyekkel hasonló helyzetekben éltek. A tudás és a kifejezési formákkal bánás virtuozitása a fő e művekben, s az óda, hogy emelkedhessék, a szónoki pathosból kölesönöz szárnyakat.

Ilyenképpen verselgeti meg Szerdahely az akkori Buda

*) I. Silva II. 221.

***) Silva parnassi Pannonii. Bécs 1788. és Buda 1803. Ezek Horváthnál és Szinnyeynél nincsenek megemlítve.

és Pest előkelő családjaiknak férfait, asszonyait, a Niezkyeket, Brunswickokat, Jankovicsot; üdvözli a közélet egyik-másik kiváló férfiát kineveztetése, születésnapja stb. alkalmával vagy meggyászolja őket. Néha országos eseményeket érint, máskor a két város apró-cseprő dolgai hangolják dalra. Szereti a kis terjedelmet, az epigrammatikus vagy gnómaszerű formát. Némely kis vers egy-egy gondolatpárhuzamnál vagy ellentétnél, sokszor szójátéknál nem egyéb. Ilyenkor elmésség vagy elméskedés uralkodik rajta. Nagy ritkán művészeti tárgyakra is kitér, s ezek a darabok a görög lírai anthologia darabjaira emlékeztetnek. (Szent Márton szobra a pozsonyi székesegyházban felállítva, I. 10 drb. Egy festőhöz, ki a szerencsét és erényt festette III. 30 drb.)

A kedélyes tréfa sem ismeretlen nála. (Pl. II. 8 drb.) Legsikerültebb néhány lírai hangulatot vagy esinós gondolatot kifejező kis költemény. (I. 7. 9 drb. II. 1. drb.)

Szerdahely hibáit jórészt az egész korabeli latin jezsuita költészettel közösöknek ismerjük. Ennek termékeivel egybevetve írónk művei nem maradnak az átlagos színvonal alatt s nem érdemelték meg azt a lesújtó bírálatot, melyben egyik bécsi lap latinságukat is kifogásolva*) részesítette.

Saját vallomása szerint latin szindarabokat is írt.***) Ezek nyilván iskolai drámák voltak, minőket a jezsuita iskolákon s az egyetemen is elég sűrűen s nagy gonddal és fényvel volt szokás előadni. Címeik szerint latin és görög színművek (Aristophanes, Euripides, Plautus, Terentius) átdolgozásai, vagy régi történetek színre alkalmazásai. Néhány hazai tárgyat is találunk köztük, egy Kemény Simont, egy Budát s egy Attila elementia címűt. Mindezeknek idejük elmúlt, mióta a latin műzsa leszorult a színpadokról, s erről írónk fájdalmasan panaszkodik.

Míg ezekben az irodalmi kísérletekben Szerdahely az új irányú természetes fejlődés következtében elsorvadó régi formákat műveli és mesterségesen törekszik életben tartani azt, a mi a

*) Annalen 1805. I. 314. és 1809. Intell. blatt I. 125.: Seine latein. Gedichte sind sehr schlecht.

***) Fratri meo Josepho. Silva V. 4 drb. Az 1803. kiad.-ban 104. (hibásan 204.-nek számozott) oldalon.

halálra megérett, elméleti műveiben egy új tudomány hirdetője, mely bármennyire mélyre, a görög szellem virágkorának talajába látszik is alábocsátani gyökereit, valójában nem régen született, alig húsz éve kapta nevét és foglalta el helyét a tudományok rendszerében.

A XVIII. század első fele fel a hatvanas évekig külföldön az æsthetikai elmélkedés első föllendülésének kora. Angolok, francziák, németek fiatalos hévvel, a feladatok megoldhatásának hitével, csalódások és tévedések belátása által még meg nem ingatott bizakodással fognak munkához, hogy a tetszés elveit fürkészve, ezekre a még homályban fekvő területekre fényt derítsenek. Mióta Shaftesbury, Locke tanítványa, a maga rendszertelen, de mély értelmű s a művészi iránt való élénk érzékről tanuskodó fejtegetéseivel Plato tanait felújította, honfitársainál ezeknek a kérdéseknek tárgyalása állandó marad. Hutcheson glasgowi tanár a műélvezet és műalkotás alapjául szolgáló «belső érzéket», az ízlést vizsgálta részletesebben s a jónak (hasznosnak) és szépnek különbözőségét és egymáshoz való viszonyait igyekezett megállapítani. Reid a közérzék, a «common sense» szempontját érvényesítette az æsthetikai tények megmagyarázásában. Az angol idealismus megnyilvánulásaival párhuzamosan haladt az empirismus, mely szintén kivette a maga részét az új problémák fejtegetéséből. A genialis Burke tapasztalatai alapjáról jellemezte finom vonásokkal a szépet és fenségest s attól sem riadt vissza, hogy mindakettőt testi, élettani változások gyanánt fogja fel s végső forrásaikat természeti ösztöneinkben keresse. Hogarth a kigyóvonal elméletével akarta a látható szép, művészi formákat megmagyarázni, Home pedig széles tapasztalati alapon igyekezett számot adni mindarról, a mi æsthetikai tetszést kelt. Francia földön Crousaz és André levezetés útján, rendszeres formában kísérlék meg a szép fajait és feltételeit megállapítani. Du Bos értékes művében a művészetek hatásának természetes alapját keresve, rámutat a szellemi foglalkoztatás bennünk rejtő vágyára, mely oly erős, hogy még a fájdalommal ható látványt is kellemessé teszi, ha a baj által nem fenyegetett szemlélői lehetünk. Batteux pedig Aristoteles utánzás-elméletére építi fel a művészetek tanát. Végre az encyklopædisták a szépnek és a művészeteknek legkülönbözőbb kérdéseit terjedelmesen és néha igen érdekesen

fejtegetik. A németeknél Baumgarten Wolff philosophiai rendszerében kijelöli az æsthetika helyét. Ő és Meier, terjedelmes iratokban adnak számot a józan reflexió ezen álláspontján a szépről. Utánuk az úgynevezett «popularphilosophusok» fejlesztették tovább és mélyítették el ezeket a tanokat. Közülök Mendelssohn, Lessing barátja, a legtermékenyebb gondolkozó, és Sulzer nagy művével a legbefolyásosabb és legismertebb képviselője az egész iránynak. A műtörténet és műbírálat terén ki-magasodnak Winckelmann és Lessing.

A felhozott írók legtöbbjének behatóbb jellemzése e helyen tinket nem foglalkoztathat, mert Szerdahelyre nem voltak nagyobb, kimutatható hatással.*) Csak azokra szoritkozunk közülök, kikben Szerdahely főforrásait ismerjük meg. Ezek Baumgarten, (Meier), Home, Batteux, Riedel és Sulzer.

Baumgarten Sándor Gottlieb hallei tanár**) Leibnitz és Wolff lélektani vizsgálódásainak alapján állva, megkülönbözteti az alsóbbrendű ismerőtehetséget (érzések, phantasia, ízlés stb.), mely a dolgokról tiszta (a dolgokat jegyeik alapján egymástól megkülönböztető), de egyúttal zavaros (nem világos) ismereteket nyújt, s a magasabb fokú ismerőtehetség fajait, az értelmet és észet, teljesen világos, elvont, biztos ismereteink forrásait. Az

*) Shaftesburyt egyszer említi. (Poesis dram. 173.) Burke és Crousaz neve csak a többi æsthetikus közt fordul elő. (Aesth. I. 56. II. 334.) Hogarthnak rajzait említi meg a nevetségessél. (Aesth. II. 93.) Du Bosra többször utal s tanának egy-két lényeges vonását érinti. (Aesth. I. 56. 74. 263. Ars. poet. 162. Poesis dram. 99.) Mendelssohnra is több utalás találunk. A szépről való felfogását ismerteti s bírálja. (Aesth. I. 123.) A sinceritas kérdésében s a valóságosságúgnál is kitér véleményének ismeretetésére. (Aesth. I. 308. Poesis dram. 36.) Ezek a helyek azonban nem mutatnak mélyebb hatásokra s nem is okvetlenül közvetlen tanulmányozás nyomai. Minthát látni fogjuk, Szerdahely igen gyakran másod kézből veszi adatait.

**) A. G. Baumgarten: Aesthetica. Frankfurt. I. 1750. II. 1758. A mű itt megakadt. Íróját halála a befejezésben megakadályozta. Még Baumgarten előtt az ő beleegyezésével az egész elméleti részt kidolgozta tanítványa G. Fr. Meier, Anfangsgründe aller schönén Wissenschaften című alatt. Halle I. II. III. 1748—1750. Meier a rendszert illetőleg mesterének nyomain jár, bár a részletekben nem teljesen önállóan. Idézeteim Meier művének 1754-ben Halléban megjelent 2. kiadására vonatkoznak.

utóbbi ismeretforrásainkkal a tudomány régóta foglalkozik s megállapította törvénykönyvüket, a logikát (ars recte cogitandi). Az alsóbbfokúak azonban mindaddig figyelmen kívül maradtak, pedig szintén rászorulnak a szabályozásra. Ezeknek törvénykönyvük lesz az æsthetika, a szép gondolkozás mestersége (ars pulchre cogitandi), az érzéki megismerés tudománya. Az izlés tehát a megismerésnek egy faja, még pedig a tudományossal szemben alárendelt faj. Ime az előre felállított dogmatikus elv, melyből minden további folyik. Az æsthetika szabályait megkapjuk, ha az alsófokú, de lehetőségig tökéletes megismerés feltételeit keressük. A szépet most Baumgarten erőszakoltan az érzéki megismerés tökéletességeként magyarázza. Ez a tökéletesség, vagy tökéletesedés azonban nem állhat a magasabb, az értelmi megismerés felé való haladásban. Hiszen mihelyt ebbe a körbe jutna, nem lehetne érzéki, tehát szép többé. A tökéletesség csupán a különféleképpen egyezése: consensus cogitatio-num, ordinis, significationis. A szép gondolkozásnak az élvezőben és művészen is megvannak a maga külön feltételei, de viszont az anyagnak is, mint a gondolkozás tárgyának bizonyos követelményeket kell kielégítenie, minők a gazdagság, nagyság, igazság stb. Ha az alkotó művészen a személyi feltételek a tárgy részéről most megállapított feltételekkel összehasonlítjuk, ered a szép mű.

Ezek Baumgarten alapvető tanai, melyeket, főleg a költészetet és szónoklatot tartva szem előtt, részletesebben ki akart fejteni. Érdeme, hogy az æsthetika törvényhozása alá tartozó (szép) jelenségeket az érzéki jelleg és szemléletesség alapján a tudományos gondolkozástól elhatárolta, bár viszont a szép világának az alsófokú megismerés körére való korlátozásában kelletlenül tovább ment s ezt a felfogást nem is tudta szabatosan megalapozni és fenntartani. Az æsthetika egész elméletének a szép meghatározásából megkísérelt bevezetése, a fogalmi meghatározások és analysesek szakadatlan láncolata, az elvont tárgyalásmód s a Wolff-rendszer hivatalos bélyege philosophikus jellegét és tekintélyt adott a műnek, melynek hatása fel Lessingig a német æsthetika fejlődésén kimutatható.

Baumgarten művétől teljesen elütő jellegű Home elmélete.

Home Henrik, lord Kaimes *) a nagyműveltségű skót író, Shakespeare alapos ismerője s méltányolója, történeti szempontból maig érdekes művében empiristikus és lélektani alapon áll. A tekintélyekkel szemben, kiket vakon szoktak követni, (Aristotelesre s a francziákra gondol), hivatkozik velünk született jogunkra, hogy magunk gondolkozzunk. Azzal a meggyőződéssel fog munkához, hogy a kritika minden helyes szabálya emberi természetünkön és pedig ennek érző részein (upon the sensitive part) épül fel. A tapasztalati tényeket, a megfigyelés eredményeit választja kiindulási pontul s innen akar az elvekhez jutni.

Ilyen szempontoktól vezérelve részletes lélektani vizsgálódásokat végez érzelmeinket és vágyainkat illetőleg. Különbségüket, fajaikat, egymásra való hatásukat állapítja meg. Pontos fejezete, melyben a reális valósággal szemben a költészet és művészet alkotásaiban elénk álló ideális valóság (ideal presence), mintegy ébrenálmodás jelenségét vizsgálja. Mindezt, valamint az egyes æsthetikai fogalmakat, melyek érzelmeinkre bizonyos sajátos hatással vannak s képzeletünk folyását irányítják, a mennyiben a tárgy természete engedi, a jeles írókból vett példákkal teszi világosabbá. A kor moralizáló irányát követve az æsthetika és ethika érintkező pontjaira fordított figyelemmel a szépművészetek nevelő hatását domborítja ki s az izlés és erkölcsi érzés analogiáját fejtegeti. Azt találta, hogy az izlés szelidebbé s összhangzóbbá tesz, a szenvedélyek és vágyak hevesességét mérsékli s az önzökkel szemben a társas hajlamokat erősíti.

Eredményei sokszor nem elégitenek ki. A szép fogalmát igen közel hozza a hasznoshoz, körét is túlságosan megszorítja, a mennyiben a látás érzékére korlátozza. De azért műve a lélektani æsthetikának egy nevezetes kísérlete s a benne meggyilvánuló egészséges, eredeti gondolkozásmód és kritikai szellem kiváló előnyei közé tartoznak. A természeti szép is, mely Baumgarten-nél szóhoz sem jut, nála megértő méltatásra talál. Az angol és francia tragédia éles szembeállítására és finom jellemzése, s az

*) Elements of criticism. I. II. A hivatkozások az 5. kiadásra vonatkoznak. Edinburgh 1774. A munka Meinhard fordításában német nyelven is megjelent: Grundsätze der Kritik von H. Home. I. II. Leipzig. 1772. Szerdahely legnagyobb valószínűséggel a német fordítást használta.

indulatok nyelvéről szóló gondos fejtegetések becses adalékai az æsthetikai kutatásnak.

Batteux Károlyt, a tudós abbét, voltaképpen csak a művészetek elmélete érdekelte.*) Abban a meggyőződésben, hogy a művészetekben földerített szabályok ugyanegy törzsnek ágai, nemzetének a rendszerességre való hajlamát követve nyomoz s az egységes magyarázatot az Aristoteles-féle utánczás elvében véli megtalálni. Ezt az elvet, nem erőltetések nélkül, és bizonyos merészséggel, de kétségtelen ügyességgel végig alkalmazza az összes művészetekre. Bár korán hallatszottak ellentmondó hangok és czáfolatok, a finom izlésű író műve hazáján kívül, főleg német földön fel Goethéig nagyon elterjedt és ismert maradt.

Az e korbeli német æsthetikai vizsgálódás igazi főműve. Sulzer János Györgynek, a berlini kir. akadémia tagjának nagy æsthetikai lexikona, mely betűrendben tárgyalja az anyagot.**) A mű Németországban nagy hirre tett szert s a mi elméletíróinkra is sokáig irányító hatással volt. Sulzer nagyjában Baumgarten állasponját foglalja el, de figyel a fejlődésre, melyet az æsthetika azóta tett, s a külföldi tanok hatásának is feltűnedeznek itt-ott nyomai. Ezek aztán nem olvadnak mindig egybehangzó elméletté össze. A mű, melyet egyébként az æsthetika továbbfejlesztése szempontjából kiváló értékűnek nem mondhatunk, nagy szolgálatot tett azzal, hogy legtöbbször nehézség nélkül megérthető czikkeiben úgy az elveket, mint azok alkalmazását le a részletekig tárgyalván, az eredményeket tág köröknek könnyen hozzáférhetővé tette. Sokan mélyebben hatoltak egyes kérdések magyarázatába, de ilyen szélességben nem ölelte fel a tárgyat senki.

Sulzer is eklektikusnak és compilatornak bizonyult, de ebben messze felülmulja őt Riedel Frigyes Justus, előbb erfurti, később bécsi (műakadémiai) tanár. Egyideig Klotz körének tagja

*) Les Beaux-Arts réduits à un même principe. Paris 1746. és Cours de belles-lettres, u. o. 1747. Az összefoglaló főmű: Principes de la littérature. 5. kiad. 1774. Az elsőt J. A. Schlegel, a kibővített művet K. W. Ramler fordította németre. Az utóbbinak czíme: Einleitung in die schönen Wissenschaften. I—IV. 4. Auflage, Leipzig 1774.

***) Allgemeine Theorie der schönen Künste. I—IV. Első kiad. 1771—74. Idézeteim a harmadik, Sulzer halála után megjelent kiadására (Leipzig. 1786.) vonatkoznak.

volt és munkássága némi figyelmet is ébresztett. Lessing is megdicsérte, mint olyan kezdőt, kiből még derék gondolkozó válhatik.¹⁾ A jóslat nem vált be. Riedel gyorsan élt és gyorsan dolgozott, komoly elmélyedésre, beható tanulmányokra nem maradt ideje. Winckelmann kiadásával nem váltotta be a vállalkozáshoz fűzött reményeket, és æsthetikai főmunkája²⁾ sem jelentett nyereséget az æsthetikára.

Riedel műve a legkülönbözőbb szerzőkből kiirt idézeteknek egybeállítására alkalmasnak látszik, hogy minden fölmerülő kérdésnél tájékozást nyújtson a vélemények elágazásáról, de bár bírál, egyeztet és építeni is törekszik, hiányzik a szilárd alap, a tudományos meggyőződés ereje, mely a tarka-barka egyvelegbe rendet, egységet hozna, s mélyreható bírálattal tisztázza a sokféle vélemény folytán egész bonyolultságukban föltűnő problémákat. Olvasottsága széleskörű. Saját honfitársainak s a régi klasszikus íróknak művein kívül a franczia és angol írókat ismeri. Ezek közül legnagyobb hatással volt rá Home, kit majd minden kérdésnél megszólaltat, legtöbbször helyeselve felfogását. Az újabb külföldi műelmélet ilyen figyelembevételében kereshetjük a munka jelentőségét.

Ime az írók, kik Szerdahelyre irányító befolyással voltak.

Ő maga tanári hivatásából kifolyóan kötelességszerűen és szeretettel foglalkozott ezzel a tárggyal.³⁾ Nem szegődött egy rendszer vagy felfogás kizárólagos szolgálatába. Tanulni akart mindannyitól, hogy valami újat hozhasson létre. Ennyi oldalról jövő hatás közt ő is eklektikussá vált, mint nem egy példányképei közül.

¹⁾ Antiquarische Briefe. VIII. levél.

²⁾ Theorie der schönen Künste und Wissenschaften. Wien und Jena. 1774. (Az első kiadás 1766-ban jelent meg.)

³⁾ Aesthetica. I. II. Budae. 1778. — Imago æsthetica; Budae. 1780. — Ars poetica generalis. Budae. 1783. — Poesis narrativa. Budae. 1784. — Poesis dramatica. Budae. 1784. — A következőkben gyakorta szükségessé váló idézeteinknél e műveket betűkkel jelöljük meg. A. I., vagy II. = Aesthetica, Ap. = Ars poetica, Pn. = Poesis narrativa, Pdr. = Poesis dramatica.

Legterjedelmesebb és alapvető főműve természetesen az Aesthetika,* melynek ismertetésére most rátérünk.**)

Szerdahely lelkesedéssel látja korában a szépművészetek és tudományok nagy fellendülését, milyent Róma és Görögország virágkora óta nem látott a világ. Műalkotások támadnak, melyek az ókor aranyidejéhez méltók és elméleti tanulmányok egész sora állapítja meg a szabályokat.

Ennek látása készíti őt is arra, hogy a jó ízlés tanát megírja, ad utilitatem gentilium meorum. Bizonyos elégedetlenség is erre ösztönzi. Azt tapasztalta, hogy sokan fejtegették az ízlés elveit és törvényeit, s tanaik világosak és bővekek, de nincsenek kellő rendszeres összefüggésben. Eszébe jutott tehát, hogy egységes rendszert alkosson s mindent a szép philosophiájából vezessen le. (A. I. Prooemium és Imago 12.)

Írónk tehát tudatosan szembehelyezkedik sok kortársának irányával s a művek egy szembetünő hiányán akar segíteni. Rendszerező philosophikus elmének ígérkezik, kit a tapasztalati megfigyelések gazdagsága nem elégít ki, mert a sokféleségnek belső kapcsolatát nélkülözi benne. A kor emberei a szépet ezzel a formulával határozták meg, hogy «egység a különféleségben.» Mint látjuk, Szerdahely az aesthetika tudományában, mert hisz az is egység a különféleségben, az *egységre* veti az erős

*) Az eredeti tisztázott kézirat Szerdahelynek a nyomda számára készített kibővítéseivel és törléseivel megvan az egyetemi könyvtár kéziratárában. Ez az átdolgozás pár sor kivételével megöregszik a kinyomtatott szöveggel. — Szerdahely műveivel legbehatóbban foglalkoztak eddig Versényi György (Az aesth. hazánkban Bp. 1874.) és Radnai Rezső (Aesth.-i törekvések Magyarországon 1772—1817. Bp. 1889.). Versényi csak az «Aesthetiká»-ra szorítkozott, Radnai többi műveit ismerteti bővebben.

***) Az aesthetikát egy kötetbe összevonva sok rövidítéssel még Szerdahely életében lefordították. A mű címe: Aesthetika avagy a jó ízlésnek a szépség' filosofiájából fejtegetett tudománya. Főútsz. Szerdahelyi György nyomdoki után. Budán 1794. A fordító Szép János «Szombathelyen a szép tudományoknak ifjabbik Tanítója.» (Élete s munkássága Szinnyei nagy munkájában.) Eltekintve attól, hogy «rövidebb summába foglalja», híven követi mesterét. Csak itt-ott van egy-két bővítő jegyzet, pl. a 80. és 109. lapon a zenéről és magyar tánczról. Szép munkája aesthetikai szempontból külön méltatást nem igényelhet, de nyelve és műkifejezései megérdemlik a tüzetesebb tanulmányozást.

hangsúlyt. Tekintete a részletek tanulmánya, az egyes kérdések és aesthetikai elvek behatóbb vizsgálata helyett az összefüggésre, a közösrre s nem a sajátosra van irányítva.

Megvallja s ebben nem talál semmi kifogásolhatót, hogy az anyagot, melyet rendszerbe akar foglalni, sok mester írásaiból szedte össze, (bár sajátjából is gyarapította), de önérzettel jelenti ki, hogy a módszer, a rend, a mint ezeket tárgyalja, az övé. (A. Prooem. és I. 72. és Im. 19.) Szép szavak, melyek méltán nagy várakozást kelthetnek az olvasóban.

Lássuk, mennyiben igazolhatók.

Szerdahely az ízlés meghatározásából indul ki. Elutasítva Muratori olasz elmelkedő tágabb magyarázatát, mely ennek a lelki képességnek az összes tudományok és művészetek körében legfőbb bíráló szerepet tulajdonított, megállapítja, hogy az ízlés a szépet és rútát megérző tehetségünk: *sensus pulcri*, mely természettől mindnyájunkkal közös, de különböző arányban kiosztott és kiművelésre szoruló képességünk. «Olyan plánta ez, melyet a természet minden szivekben, mint egy veteményes kertben, ültetett; de szorgalom nélkül sehol sem indul meg: tökéletességre pedig sohasem érhet, hanem mesterséggel kell felnevelni.» Ezt mondja Szerdahely Szép fordítása szerint majdnem szóról-szóra Home után. (I. 6. Német ford. I. 7.) Erre való az aesthetika is. Miképpen a dialektikusok régóta fáradoznak a helyes gondolkodás, az ethikusok a helyes eszelekvés elveinek és szabályainak megállapításában, úgy kell az ízlés elveit is gondosan tisztázni. Az aesthetika philosophiai tudomány s az igaz philosophiájának, valamint a jó philosophiájának társa.

Ezek a gondolatok az aesthetika, mint különálló tudomány határainak szükségessé vált megállapítása óta önként fölmerültek, lassanként tisztázódtak s a köztudatba is átmentek. Riedel pl. elég szabatosan formulázza őket, s utána indulhatott Szerdahely is.

Itt megemlíti Baumgarten nevét és felhossa egyik érvét, melylyel az aesthetika támadói ellen védekezett. (A. I. 25. l. — Baumg. 12. §. Meier 22. §.) «A «*facultates inferiores*» a Wolff philosophiai iskolájának bélyegét magán viselő tudományos kifejezés szokatlanul bangzik itt Szerdahelynél, ki különben ennek a rendszernek ismerettani s metaphysikai feltételeit nem teszi magáévá.

Feltűnő, hogy Szerdahely az æsthetikától nemcsak elméleti szempontok tisztázását várja, hanem a gyakorlati, művészi tevékenység irányítását, az ízlés fejlesztését is. Szavaiból az elméleti tudás némi túlbecsülése érzik ki. Azt halljuk tőle, hogy az æsthetika jobb és tisztultabb ízlést teremt; hogy a rómaiak után elhanyaglott ízlés újjászületett az æsthetika segítségével; s az æsthetika célja, hogy az ízlést felébressze, formálja és terjessze. A szép philosophiája s a szépművészetek tana formálja a jó ízlést, mely által megérezem s megkülönböztetem a szépet, mint értelmekkel az igazat és hamisat. (A. I. 24. 54. 55. II. 405. 1.)

A mi irónk a tudatos elemnek, a szabályok ismeretének nemcsak a műalkotás megítélésében, de a művészi alkotásban is a közvetlenség rovására nagy hatalmat tulajdonít. Az æsthetika szó értelme sem látszik nála eléggé szabatosnak. Baumgartenék is azt vallják, hogy az æsthetika az ízlést javítja, de megkülönböztetik a természetes æsthetikát, mely ismét velünk születettre és megszerzettre oszlik, és a mesterségest, a tulajdonképeni æsthetikát. (Aesthetica naturalis: a) conata, b) acquisita és æsthetica artificialis. Baumg. 2. §. Meier I. 17.) A megszerzett æsthetika erőnknek rendes használata folytán fejlődik, általánosan ismert szabályokra való tekintet nélkül. A természetes æsthetika maga is tehát valakit csodálatraméltó szép szellemmé. (Meier I. 17. 18.)*

Ezek a megkülönböztetések Szerdahelynél hiányzanak, de az æsthetika neki tulajdonított széles hatáskörét megtartotta.

Az æsthetikának azonban, hogy tudományos értékét, sőt általában lehetőségét igazolhassa, súlyos ellenvetéssel kell leszámolnia. Felállithatunk-e az ízlésről, mely rendkívül sokféle, általános érvényű szabályokat, s nem kell-e az egészet kiszolgáltatnunk a merő egyéni önkénynek s ebből folyó határozatlanságnak?

Előtte is kétségtelen, hogy ízlés dolgában nagyok az eltérések. Természetünk, tapasztalásaink és szokásaink, előítéleteink, korunk, érzésvilágunk és lelki mivoltunk mássá, nagyon

*) Meier nyíltan tévedésnek minősíti, wenn man mir die Meinung beylegen wolte, als wenn ich glaubte, dass ohne dem Buche, so ich jetzo schreibe, schlechterdings weniger vortrefliche Gedichte und Reden in Deutschland seyn würden. I. 542.

eltérőkké teszik a szépről való ítéleteinket. Tam diversus est de pulcritudine sensus et opinio hominum, quam vultus et animus. (A. I. 99.) De mi következik mindebből? Szerdahely idézi Quintilianus megjegyzését: Gustum arte non tradi; s a közbeszédet: De gustibus non est disputandum. Czáfolja e tanokat, de kissé könnyedén. Elismeri, hogy az ízlést és szaglást illetőleg igazuk lehet, de nem az ízlésre, átvitt értelemben. Miért olyan változó és különböző az emberek ízlése? Mert egyiké tökéletesebb, mint a másiké, és mert nem ugyanazon elveket vallják. Valójában azonban az ízlésre nézve nincs köztünk nagyobb eltérés, mint az erkölcsi, politikai tudományban vagy a theológiában vallott ítéleteinket illetőleg. Képzeld embereket, kiknek ítéletök ugyanazon elveken és egyforma intézményeken (institutis) nyugodják, és nem lesz köztük eltérés. (A. II. 424.)

Szerdahely inkább csak állít, mint bizonyít. Érvei gyengék, de erős az a határozott meggyőződése, hogy van egy jó ízlés, mely biztos elveken alapszik s melyre mindnyájunknak törekednünk kell. Ennek a jó ízlésnek a törvénykönyve az æsthetika.

Az ízlés nyilvánulását a művészetekben találjuk, ezek pedig a lángelme alkotásai. Ennek elemzése az æsthetika második fontos tárgya.

A genius (Szép igen tágerőtelmű fordítása szerint: reátermés), mely annyira elengedhetetlen, hogy nélküle hiábavaló minden fáradság, Szerdahely szerint a testnek, léleknek ügyessége és a szép, könnyű gondolkozásra és cselekvésre ösztönzött szellem, tehát az, a mit a görögök az *εὐροία* szóval fejeztek ki. (A. I. 76.) Ez a meghatározás Baumgartenre és Meierre emlékeztet, kiknél a *«dispositio animæ totius ad pulcre cogitandum»* a szép lélek első alapfeltétele. (Baumg. 28. §. v. ó. Meier 214. §.) Az érzelmi felfogás élessége, melyet Szerdahely a továbbiakban követel, szintén megvan Baumgartennél, Meiernél és Sulzernél. (II. 292.) Utóbbi különösen kiemeli. A lángésznek nagy képzelettel, éles elmével (*perspicacia intelligendi*) és gyors feltaláló erővel is kell bírnia. Mindezeket a lelki képességeket Baumgarten az alsó megismerő erők közé sorolta. Ezért vannak Szerdahelynél is együtt, megkülönböztetésül a következő követelménytől, az értelmi erőttől (*facultas intelligendi*), melyet Baumgarten *«szép értelem»*, *«szép ész»* név alatt a felső megismerő erők közt említ.

Íróink inkább csak abban tér el forrásaitól, hogy Baumgartenék sok alosztályozásaiból elhagyogat. Közben fontos részek is elmaradnak. Így nélkülözzük az érzés megemlítését, mely a lángelmében nem lehet fejletlen. Szerdahely megtalálhatta volna Baumgarten és Meier könyveiben «*temperamentum aestheticum*» czim alatt és Sulzernél, ki a meleg érzést a lángelme elengedhetetlen feltételének tartja. (II. 291.)

A lángelme ezen erői fejlesztésre képesek s arra rá is szorulnak. Ezt hirdeti forrásaival együtt Szerdahely is. Midőn azonban a geniust természetesre és mesterségesre osztja fel, lecsúszik előbbi alapjáról s eltér mestereitől is. Baumgartenék szerint az *aesthetica naturalis* egy velünk született képesség a szép gondolkodásra, melynek nem szabad hiányoznia, de a melyet ki kell művelni. Az *aesthetica artificialis* a képességeknek magasabb, mert a kiművelés folytán fejlettebb formája. Szerdahely azonban a természetest az eredetivel azonosítja, s a mesterségesben az eredetiség hiányát találja jellemzetesnek. «Az eredeti lángelme magát kinyilatkoztatja, mint a nap tűzével és sugaraival»: egyuttal gyors, elragadtatott, újat teremtő. A mesterséges nehézkes, lassúbb, kevésbé tartós, nem is emelkedik magasra. (A. I. 86.) Az eredeti lángelmék közé sorozza Homeroszt, Cicerót, Pergolesit, Rafaelt, Hogarthot, Lysippust és Michel Angelót, a mesterségesek közé Lucanust, Statiust, Pliniust.

Meier ezt a megkülönböztetést ismeri ugyan, de csak az «új» fejtegetése közben, szinte mellékesen érinti. (I. 347. l.) Azóta az eredetiség fontos követelménynyé vált a művészetben, s az eredetiség követelésétől visszhangzottak az irodalom berkei. Szerdahely a «régiektől» eltekintve, Sulzernél is megtalálhatta az eredetiség dicséretét (II. 291. és III. 387. és 510.), bár nem követte őt kifejezéseiben és gondolatmenetében. Young szép és mély fejtegetéseit erről a kérdéstről, valamint Gerard érdekes elemző művét, pedig mindkettő már megjelent volt német nyelven is, nem használta.

Ilyen előzmények után fog Szerdahely a szépnek tárgyalásához.

Ismeri a nehézségeket. Imént hallottuk tőle, hogy mennyire ingadozik az emberek vélekedése a felől, hogy ez vagy az a tárgy vagy mű valóban szép-e. A «szép» elnevezés is igen határozatlan

értelmű a közbeszédben s az irodalomban. A szép maga is sokféle. Csodálhatjuk-e, ha a philosophusok és elmélkedők, egy Hippias sophista, Plato iskolája, Cicero, Home, Buffier, Diderot és mások — kiknek tanát néhány szóval ismerteti és czáfolja, — olyan különböző eredményekhez jutottak.

Szerdahely bíráló megjegyzéseinek nincs különösebb értékük, s nem is eredetiek.

Home ellen felhozza, hogy a szépét kizárólag a látás érzékleteire szorítja. Hosszú czáfolata, mely a régi írókból vett idézetekkel pompázik, Riedel egy odavetett nyilatkozatán alapszik. (9. l.) Mendelssohn ellen is kifogása van. A *Philosophus Berolinensis* (quo nomine inclitum avi nostri Hebraeum Mendelssohnium adpellari audio), a szépségnek összes érzéseinkre és természeti ösztöneinkre elhatározó befolyást tulajdonított. Riedel ezt is helytelenítette (I. 9.), és bőbeszédű fejtegetéseiben ugyanezt teszi Szerdahely. (A. I. 123.)

Tájékozódjunk először írónk metaphysikai és ismeretelméleti álláspontjáról.

Jellemző, hogy az elvont *speculatio* és magas philosophiai fejtegetés elől Szerdahely kitér. Ahhoz a kérdéshez, van-e abszolút (Szép fordítása szerint «éppenséges») szép, nem is kíván hozzászólni. Ez az ókori elmélet alapos ismerője részéről, kit Plato, Plotinos, vagy Cicero könnyen elcsábíthattak volna, meglepő kijelentés. Szerdahely azt hangoztatja, hogy a szépség, melyről ő beszél, az izlés tárgya, ez pedig az érzéki felfogás körére szorítkozik. (Baumgarten.) Épigy elutasítja Plato és Cicero állítását, hogy a szép ideája velünk született. Ez a kor ismeretelméleti vívmányaival függ össze, melyeket forrásai Szerdahelyvel megismertettek és elfogadtattak. Az apriorismussal szemben ő is elismerni látszik a tapasztalat fontosságát, s míg a rationalismus rendesen azzal érvel, hogy a tapasztalat nem adhat ismereteinknek általános és szükségszerű jelleget, Szerdahely a Plato-féle felfogást éppen azzal czáfolja, hogy így nem magyarázhatnók meg a szép megérzésében és megítélésében szembetűnő nagy eltéréseket.

A szépség mármost objectív tulajdonsága-e a tárgyaknak?

Descartes és Locke óta az ismeretelméleti irányzat mind jobban kidomborodik a bölcseleti vizsgálatásban. Az érzéki

észrevétel eredetének s feltételeinek, ezek közt az érzékekre ható külső ingerek minőségének tisztázása mind fontosabbá vált. Locke maga első és másodlagos minőségeket (primary és secondary qualities) különböztetett meg. Az elsőkhöz sorolta a nagyságot, alakot, számot, helyzetét, mozgást, vagy nyugalmat, mert ezekre vonatkozó észrevételeink tárgyilagosaak, azaz a tárgyak valódi minőségéről tudósítanak. Máskor azonban a tárgyak való tulajdonságait nem ismerjük meg, csak éppen hatásukat érezzük. Ilyen természetű a hőérzet, a szín, hang, íz és szag is. Ezek az érzeteink tehát nem a tárgyakról, hanem csak a tárgyak által okozott saját állapotainkról tudósítanak. A Lockenál felmerülő tan, melynek helyesbítésén a XVIII. század bölcsészete sokat fáradozik, az *aesthetika* terén is alkalmazásra talált. Hutcheson már arra az álláspontra helyezkedik, hogy a szép sem objectív jegye a tárgyaknak, hanem bennünk támadó érzés (An Inquiry... London 1729. 14. l.). Burke is így vélekedett. Home azt tanítja, hogy a szépség igazi értelemben; refers to a percipient (I. 207.). Az ő nyomába lép Riedel, kit viszont Szerdahelynk követ.

A szépség — így szól Szerdahely — vagy a szép dologban magában van, vagy az észrevevő, érző emberben, vagy részben a dologban, részben az emberben. (V. ö. Riedel 14. l.) Az első és második eset, a mint Riedellel egy értelemben, de eredeti érveléssel bizonyítja, lehetetlen. (V. ö. hosszas és tudákos fejtegetését: Pulchritudo non est in opinione hominum sita. A. I. 154.) A szépség, az édes és keserű érzeteihez hasonlóan, viszonylagos természetű, az észrevevő alany s a tárgy viszonyán alapuló. Ez a viszony képzeleti és valóságos is egyszersmind. (Riedelnél ideal és reell.) Ha arról a hatásról beszélünk, melyet a szép dolog érzékszerveinkben kelt, valóságos, ha a szépről ítélő, reflektált érzék szempontjából tekintem, ideális. A képről kiinduló fény sugarak hatása a szememre valóság, hogy azonban az összefolyásukból támadó képet megismerem és szépnek találom, ez csak az én gondolataimban van. (Az egész fejtegetés Riedelnél 15. 16. l.) Nem mutatunk rá ennek a tannak s a felhozott példának gyengéire, melyekért, mint látjuk, különben is Riedel a felelős, hanem a mondottakat értékesítjük a rendszer szempontjából.

A szép ilyen kettős feltételezettségéből folyik a tárgyalás

további menete. A szépet Szerdahely egyrészt subjectív szempontból, az érző alany szempontjából nézi, hogy megállapíthassa sajátos természetét; másrészt objectív, a tárgyakban rejlő okait, kell ismertetnie.

Mi jellemzi tehát először a szépet erő és hatásosság (vis, virtus, efficacitas) szempontjából?

A szép tetszik és gyönyörködtet. Hogy honnan van ez az ereje, nem fürkészte meg ki senki. Isten bölcsessége állapította meg a törvényt és az egyezést a szép közt és érzékeink közt. (Emlékeztet Home hasonló nézetére I. 201.)

De nem minden, a mi tetszik, szép. (Sulzer IV. 248.) Nem «szépek» az izlés, a szaglás, a tapintás érzetei. Sokszor még a látás és hallás körében is akad olyan tetsző érzéklet, a melyet szépnek nem mondhatunk. (Példák Theokritosból.) A jó is tetszik, de nyilván más okokból, mint a szép. A szép formájánál, a jó anyagánál, hasznánál vagy szükségességénél fogva tetszik. A jó tetszik, ha bírjuk, a szép akkor is, ha nem bírjuk, s reményünk sincs, hogy bírassuk. Ezekben a szavakban: sine respectu commodi, nem nehéz ráismerni az ohne interessirte Absicht kitételre, melyet Szerdahely Riedelnél talált. Egész tárgyalása Sulzer (IV. 248. 249. l.) és Riedel műven (11.) alapszik.

Az *aesthetikai* gondolkozás útjának nyomozója előtt érdekes látvány, hogyan lazulnak és szakadnak el a különböző gondolkozóknál a kapcsolatok a szép és jó közt, hogyan válik el lassanként egymástól az, a minek régebben inkább összetartozását vették észre, hogy készülnek és érnek itt is, ott is azok a gondolatok, melyek nemsokára Kantnál, tizenkét évre Szerdahely *aesthetikája* után az érdektelen tetszés tanának szabatos megállapításában olyan fontosakká váltak. Bár nem az övé, hanem forrásaié az érdem, jól esik látnunk, hogy Szerdahely ilyen fejtegetései a tudomány akkori fejlődési fokának megfeleltek s korában egészen modernnek voltak.

Annak a fontos kérdésnek eldöntésében, hogy milyen szerepet játszik az értelmi megismerés a szép hatásánál, Szerdahely Sulzert követi. (IV. 248.)

A tetszőnek egyik faja gyönyörködtet a nélkül, hogy róla bárminő ismeretünk volna. Ez Sulzer és Szerdahely szerint a jónak világa. (Mi inkább érzéki kellemesnek mondanók.) Más

dolgok csak akkor tetszenek, ha világosan megismertük. Ez a tökéletesnek köre. A szép a kettő között foglal helyet. Sulzer és vele Szerdahely megemlíti azok véleményét, kik a szépet tökéletességnek tekintik, melyet nem világosan (*distincte*), hanem csak tisztán és zavarosan (*clare et in confuso*) fogunk fel. Az így vélekedőknek részben igazuk van. Csakugyan van ilyen szépség, de nem minden szépség ilyen. Így fejteget Szerdahely lapokou át, majd nem szósz szerint Sulzer után. A jó, a tökéletes és a szép különbözőségét feltűntető példáját a gyémántról is átveszi. A gyémánt jó, mert értékes, szép, mert fényes és tűzesszínű, tökéletes, mert kemény és elpusztíthatatlan.

A «megismerés» szempontját a szép közelebbi elhatárolásánál, mint tudjuk, szintén Kant értékesítette, sok tekintetben elterve a most ismertetett gondolatmenettől.

Miben áll mármost a szépség, ha objectív oldalát vizsgáljuk? Melyek azok a tulajdonságok, melyek reánk, észrevevő alanyra hatva, bennünk a szépet jellemző tetszést keltik?

Szerdahely forrásait ismerve, nézeteit előre kitalálhatjuk. Baumgarten óta a németek a különfélenek egyezését, összhangját (*consensus*) tekintették a szépségnek lényeges feltételül (Baumg. 14. 18. §. Meier 24. §.), és nagyjában ez a felfogás maradt meg az egész iskolán át Mendelssohnig. A francia és angol elmélet sem idegen ettől a régieknél is ismeretes formulától. Crousaz, André, Hutcheson, Reid egyaránt élnek vele. Szerdahely forrása azonban Sulzer (IV. 250.) és Riedel (33. 35. l.), még pedig inkább az utóbbi. Azt tanulta tőle is, hogy a szépségen három tulajdonság tűnik fel: a részek változatossága, ezeknek egysége és érzéki jellege (*sensibilitas*). A változatosság a részek sokaságán és különféleségén alapszik. Az egyformaság visszatetszik, de a változatosság is, ha összhang és egység híjával van. Az érzéki felfoghatóság pedig minden szépnek, mely az izlés körébe tartozik, elengedhetetlen feltétele. E három tulajdonságnak részletes fejtegetéséből áll Szerdahely egész *aestheticájának* további tartalma.

Mint ebből is kitűnt, Szerdahely művéből nagyrészt a korabeli műelmélet megállapodásai hangzanak felénk. Önállóságot alig mutat. Mi alapja lehet tehát azoknak a nem esekély önértetről tanúskodó nyilatkozatoknak, melyeket, kivált az *Imago Aesthetices*-ben, tőle hallottunk? A következőkben megkapjuk

erre a kérdésre a feleletet. Most csakugyan szabadabb mezőkre nyílik kilátás, a hol Szerdahely a járt ösvényt elhagyva, maga választja útirányát. Hogy azonban ezt méltathassuk, egy kis kitérő visszapillantásra van szükségünk.

Az újabb *æsthetika* hajnalodása óta a lélektani vizsgálódók előtt lassanként a tetszést keltő tulajdonságok egész sora tárult fel. Az *æsthetikai* hatást kiváltó ilyen minőségek gazdaggá és egyúttal bonyolódottá tették a tárgyalást, a mennyiben sokszor tarka változatosságot teremtettek.

Baumgarten és vele tanítványa, Meier az érzéki megismerés szépségét a gondolatok *æsthetikai* gazdagságában, nagyságában, igazságában, vagy valószínűségében, élénkségében, bizonyosságában és érzéki életében vélte megtalálni. Mindegyik ilyen tulajdonság szerintők lényegesen hozzájárul a szépség emeléséhez, valamennyi együtt adja meg a tökéletes szépséget. Sulzer nagy munkájában a dolgok *æsthetikai* hatásának minden ilyen elemét és tényezőjét külön ezikkben fejtegette. Az angolok is hasonló eredményekre jutottak. Burke a fenségest állította a szép mellé, Gerard az ujságot, nagyságot. Homenál még jobban megszaporoztak ezek a tulajdonságok. Beható fejtegetésekben vonul el előttünk a szépségen kívül a nagy és a fenséges, a mozgás és az erő, az új és a váratlan, a neveltséges, az élez, a hasonlóság és az ellentét, az egyformaság és a különféleség, az illendőség, a méltóság és a báj, a megszokás és az ügyesség stb. És bizonyára Home példája indította lelkes hivat, Riedelt, arra, hogy szintén szemlét tartson az *æsthetikai* tulajdonságokon s azoknak, Hometől gyakran eltérően, nagy számát állítsa fel.

Szerdahely ezeket a munkákat forgatva nem tudja kivonni magát hatásuk alól. El kellett ismernie, hogy pl. a fenséges, az új vagy neveltséges az *æsthetikai* hatásnak sajátos szint és jelleget kölcsönöz, tehát az *æsthetikának* ezeket s a többi hasonló tulajdonságokat nem szabad mellőznie. De hogyan illeszse be művébe? Két út állott előtte. Úgy tehetett, mint Home, a ki többé-kevésbé egyenrangú tényezők gyanánt a szépség mellé állította ezeket, vagy Riedelt követhette, a ki a szépséget valamennyi fölé helyezve, a mondott tulajdonságokat ebből levezethetőknek gondolta. Az előbbi eljárás a könnyebb lett volna, azonban a rendszerességre

való törekvés, mely Szerdahelyt jellemzi, vele az utóbbit választotta. Ő is azon fáradozott, hogy megállapítsa a fogalmakat, melyek a szép ideájában fekszenek, belőle folynak vagy alája vannak foglalva. Az irányítást, ösztönzést, a gondolatot ugyan most is másunnan nyerte, a munkát azonban elég önállósággal hajtotta végre.

Lássuk, hogyan.

A szépség *első* tulajdonsága a *különfeleség*. Ennek tárgyalásába jól beleillik a *bőség* vagy gazdagság (copia) az ellene való hibákkal, a luxussal és szegénységgel egyetemben.

A szépség *második* tulajdonsága a különfeleségnek *egysége* vagy *egyezése*. Eszköze az *összhang* (harmonia) és rend, melyet már Riedel erre a helyre sorozott. (A. I. 236. Riedel 36. l. v. ö. 244. l. is. Az összhang elleni hibáknál felhozott példák Riedelnél 246. l.) Ez a harmonia a részeket belső törvények hatása alatt az egészhez alkalmazza s egymással is összeköti, de nemcsak ezt teszi, hanem a részeket s az egészet el is rendezi — a természet, személyek és erkölcsök, valamint a történet szempontjából. Mit követel ez a szép műtől? A természeti tárgy ábrázolása az összhang elve alapján egyezzen meg a valósággal, a személyek ábrázolásánál legyünk figyelemmel jellemző vonásaikra: korukra (a fiatal ne úgy viselkedjék, mint az öreg), társadalmi helyzetükre (egyik gazdag, nemes, másik szegény stb.) és nemzeti jellegükre (a hegylakók vagy tengerpartlakók, a szerencsések, az egyiptomiak, a perzsák stb. más-más természettel bírnak), s végre a históriából vagy mythológiából vett tárgyaknál alkalmazkodjunk a hagyományos felfogáshoz.

A mint látjuk, Szerdahely a harmonia fogalmát annyira kiterjesztette, hogy a megfelelés és igazság is teljesen körébe esett, a mint hogy pl. Meier a felhozottakat csakugyan ez alatt a czím alatt tárgyalja. (Meier 105. 114. §. stb.) A szó értelmének ilyen önkényes kitérítése lehetségessé tette, hogy egész sorát az æsthetikai minőségeknek foglalja alája.

Ilyen mindenekelőtt az *igazság* és *valószínűség*. Az előbbi ismereteinknek egyezése a dolgokkal, az utóbbi az igazságnak az a foka, mely teljes bizonyosságot nem nyújt, de hamisságot sem foglal magában. Ilyen továbbá az *illendő* (decorum), mely akként van megalkotva, a mint a dolog, hely és idő természete

kívánja (Riedel 248. 249. l.), tehát az igazságnak egy neme, valamint az *egyszerű* és *naiv* (simplicitas et sinceritas) is, mely szintén a természettel való megegyezésen alapszik. Aztán jön a gyönyörködtető vagy *kellemesség* (amoenitas), *kedvesség* vagy *báj* (gratia) és *méltóság* (dignitas). Az elsőt Sulzerre és Wielandra hivatkozva úgy magyarázza, hogy a tárgy részei nem térnek el egymástól nagy mértékben, hanem barátságosan összeillenek. Végre a *nagy* és *fenséges* (magnum et sublime) is ide tartozik. A nagyak pl. sok része van, mely egyszerre felfogható, tehát ismét egységet mutat a különfeleségben, a mi a harmonia ereje által jön létre.

Íme a harmonia birodalma, a mint határait Szerdahely önkényesen megállapította. A felsorolt minőségek az összhang változatai. Csak hogy a formai elv, mely határozatlanul lebeg ott magasan az összes szép formák és jelenségek fölött, nem ad elégséges alapot azoknak a minőségi és színezetbeli nagy különbségeknek megmagyarázására, melyek a felhozott æsthetikai hatások jellemét adják s a tetszésnek, vagy gyönyörnek olyan eltérő árnyalatait és módosulásait hozzák létre, minő pl. a naiv, a báj, a méltóság, vagy a fenséges.

Azt is kérdezhetnők, hogy miért állottunk itt meg. A többi, eddig fel nem sorolt tényezőt: az utánzást, a képeket, a csodálatost, az újat nem magyarázhatnók-e ki éppen annyi vagy kevesebb erőltetéssel, mint a mennyit idáig találtunk, a harmonia vagy disharmonia (contrast) elvéből?

A szépség *harmadik főtulajdonsága* *érzéki jellege* (sensibilitas). Egység a különfeleségben található az elvont gondolkozás körében is. Annak azonban, a mit a szép névvel illetünk, érzékeinkre kell hatnia. Ennek két eszköze van: az æsthetikai *világosság* (lux) és *eleccenség* (vivacitas). (A. II. 13.) Az előbbiről Baumgarten és Meier behatóan szól, az utóbbit már csak Meier fejtegette.

A világosság változatai az æsthetikai *színek* (colores). A szót, valamint a fény és árnyék nevét Szerdahely mások példája után a festészettől kölcsönözte, de tágabb értelmet adott nekik. A színekhez sorolta az *újtságot* (novitas) és *csodálatosságot* (mirabilitas), a *képeket* (imagines), a *nevetségést* (ridiculum), a *humort* (Szép fordításában «főindulat») és a *figurákat*.

Ismét különös összeegyeztetése össze nem tartozóknak. A szem-

léletesség eszközei közt a hasonlatok, képek, példák, figurák kétségtelenül fontosak (bár érvényességük inkább csak a költészetre szorítkozik, és így az általános iesthetikában alárendelt jelentőségűek). Hogy kerül azonban közéjük az új és nevetséges? Az újra nézve könnyen felelhetünk. Szerdahely ide sorolja, mert Baumgarten és Meier is ugyanezt tette. Ebben a tulajdonságban mindketten az élénkségnek, a figyelem és érdeklődés fölkeltésének fontos eszközét ismerték fel. A nevetségesről és humorról azonban Meierék hallgatnak. Ezt Szerdahely maga kapcsolta ide, pedig mindenképpen jobban illett volna a fenséges, a naiv, a báj stb. társaságába.

Az érzéki hatás második vonása az *elevenség*, a szép műnek az az ereje, melylyel az olvasóban, vagy szemlélőben érzelmeket vagy indulatokat ébreszt. Szerdahely a legfontosabb érzelmeket egyenként jellemzi és szabályokat állít fel arra nézve, hogyan kell a művészetben ezeket ábrázolni és felköltetni. Szerzőnket hosszú fejtegetéseiben nem szükséges követnünk. Ha tennők, kevés hasznunk volna belőle, mert az iesthetikai vonatkozásokat ott sem látjuk kiemelve, a hol egyenesen kínálkoznak. Így a félelem és részvét tárgyalása közben a tragédia hatáskeltésének magyarázatára lettünk volna kíváncsiak, de Szerdahely nem tér ki erre.*) Lélektani képeket, leírásokat nyújt a régi költőkből és írókból vett példákkal bőségesen ékesítve. Tudvalevőleg Aristoteles retorikájának második könyvében, midőn a szónoki érzelmi hatásról beszél, az egyes érzelmek és indulatok beható ismertetéseit nyújtotta. Ez a szónoklattanokban később is szokás maradt. Szerdahelynél az egész könyvre kiterjedő tanulmány nem egyéb, mint a retorikákból ide átvont anyag, mely itt idegen maradt. Az iesthetikai érzelmek sajátos természetéről magától értetődően még írónktól felvilágosítást nem is várhatunk.

Ime ezekben Szerdahely rendszere most már szemünk előtt áll. Kevés és majdnem függelékyszerű, a mi még hátra van. Nehány eléggé zavaros fejezet a természeti és művészeti szépről s ezzel kapcsolatban a természetutánzás kérdéséről, mely valamivel

*) A tragikum egyáltalában nem is fordul elő az iesthetikai fogalmak közt.

Szerdahely előtt Batteux tanával kapcsolatban, élénk vita tárgya volt.

Szerdahely szerint a közönséges értelemben vett természet mellett van egy *szép* természet. Az előbbiben is van szépség, de ez a lelkünkben megalkotott, képzelt világ kétségtelenül szép, szabadabb és tökéletesebb. Midőn az elsőt igaznak, a másodikat szépségnek mondja, egyenesen utal arra, hogy a való világ képére összeszövődő lelki képzeleti kép idealizált. Mármint azt hihetnők, hogy a művészetek ebből az utóbbiból merítnek. Szerdahely azonban kijelenti, hogy mind a két természet mintája (exemplar) a művészeteknek. (A. I. 348.) Mégis bár a rúttnak is helyet enged bennök, úgy látszik, hogy a Zeuxis módjára, a világon szétszórt szépségek összegyűjtéséből a valóságnál feljebb emelkedő, idealizáló eljárás az, a mit Ciceróval ajánl.

Melyik áll magasabban? A természet-e vagy a szép természet s az ezt visszaadó művészi alkotás? A mondottak alapján hajlandók volnánk azt mondani, hogy az utóbbi. Szerdahely nem ezt mondja. Szerinte a természetet a művészetben igazán visszaadni nem is lehet. A csillagos égbolt a valóságban szebb, mint Apelles festményén. Ha valaki Helenát akarná szoborműben kifaragni, az eredetit, az igazit sohasem érné utól. A művésznek, úgy látszik, célja sem az, hogy a természettel versenyre keljen. A művészetek szabálya, hogy a mintát utánozzuk, kövessük, s nem az, hogy megelőzzük. A ki fölülmul, nem utánoz. Minden a kellő utánzás miatt tetszik, még Thersites, vagy a Medusa ábrázolása is. Isten is utánzott, midőn a létezőket az isteni elmében levő archetipusok szerint megalkotta. Minden művészet utánzó, a zene és építészet is.

Ha ekkép az idealizálás is utánzás számba megy, az utóbbi műszó elvesztette határozott értelmét. Szerdahely épen azt az elemet hanyagolja el, mely a természetet saját szavai szerint «szép természeté» teszi, s nem keresi azt a nagy átalakító munkát, melyet a művész a természetből merített anyagon — akár realistikus, akár idealistikus stílust követ, — művészetének törvényei szerint végrehajtani kénytelen. Szerdahelynél ismét nélkülözzük az olvasottaknak valami egységes elv alapján való fölülbírálását s elrendezését.

Az összes művészeteknek tehát közös mintájuk van, mind

utánoznak, egy a ezéljük is, hogy gyönyörködtetve használjanak, s mind a szépnek érzékitésére törekszenek. De egyebként magas válaszfalak emelkednek köztük. Egyesek az idői egymásután körében mozognak, mások egyidejűséget, megnyugvást ábrázolnak, egyeseknek jegyei mesterségesek, a másokéi természetesekek, ezek a látás, azok a hallás érzékeihez szólnak.*)

Tárgyalásunk azonban hézagos maradna, ha a művészetekkel kapcsolatban nem említenők meg Szerdahely tanát az æsthetikai és erkölcsi világ, az izlés és morális érzék összefüggéséről. Szerinte a jó izlés az erkölcsöknek is hasznos. Viszont a milyenek az emberek erkölcsői, olyan az izlésük.**) A jó izlés az embert széplelkűvé és emberebbé teszi. Ilyen szép lelkeket nevelni legfőbb érdeke a köznek, legfőbb hivatása az æsthetikának.

A felhozott nyilatkozatok a régi írók hasonló kijelentéseinek visszhangjai, de összefüggnek korának gondolatvilágával is. Az æsthetikusoknál ez időben mindenünnen a művészetek erkölcsi jelentőségének hangoztatását halljuk. Az izlés jótékony befolyása hajlamainkra és cselekedeteinkre előttiük kétségtelen. Sulzer, Mendelssohn, Riedel, Batteux és mások mind ezt vallják. Egyik sem határozottabban, mint Home. «A just relish of what is beautiful, proper, elegant and ornamental in writing or painting, in architecture or gardening, is a fine preparation for the same just relish of these qualities in character and behaviour.» (I. 11.) Vele egy értelemben és nyilván tőle befolyásolva, kérdi Szerdahely: «Qui enim in hortis et ædificiis amat ordinem et elegantiam, morum quoque legem et amœnitatem non amabit?» (II. 418.)

Az előbbieket kiegészítésére lássunk még néhány adatot arra

*) A rút ábrázolását illetőleg is különbséget tesz a ful s a szem gyönyörködtetésére törekvő művészetek közt. Ott a rút benyomása elillan, itt állandóan szem előtt marad. A költőnek tehát ebben a tekintetben több szabad, mint a festőnek. Ez a megkülönböztetés a «Laokoon» hatására vall. (Du Bos szép fejtegetéseire Réfl. erit. I. 106. Szerdahely nem tér ki.)

***) A dolog magyarázatát nagyon is könnyűvé teszi az által, hogy a szép és jó, a rút és rossz közt majdnem szükségszerű összefüggést feltételez. Arra, hogy köztük méghasonlítás is támadhat, nem is gondol. V. ö. Artes illæ id agunt, ut malum, quod turpæ est, aversemur; bonum, quod pulcritudo commendat, amemus, et pro dignitate facere enitamur. Imago, 6.

nézve, milyen terjedelemben és hogyan használta fel Szerdahely forrásait.

A bőség tárgyalásánál sok nyomát találjuk annak, hogy Baumgarten és Meiert követte. Rájuk utal a bőség két fájának, a copia rerum (objectiva) és personæ (subjectiva) megkülönböztetése. (A. I. 80. Baumg. 115. §. Meier 42. §. A Jób könyvéből vett példa is megvan Meiernél 30. §.) Tőlük vehette az æsthetikai horizont nevét és fogalmát is, bár nem használta ott talált értelmében. Baumgartenék, rendszerük alaptételei szerint, meg akarják különböztetni az æsthetikai tárgykört a logikaitól. Előbbibe tartozik mindaz, a mi az érzéki megismerés határai közé esik, az æsthetikai horizont alatt levőre homály borul, a fölötte levők az értelmi megismerés fényében ragyognak. Csak az æsthetikai horizont körébe eső alkalmas művészi feldolgozására.*) Szerdahelynél a látókör inkább az író erejének mértékévé lesz. Mindenki maradjon tehetsége és képességei sphaerájában. Ne szálljon horizontja alá, ne igyekezzék föléje emelkedni. (A. I. 186.)

A bőséggel kapcsolatban beszél a topikáról, a feltalálás mesterségéről, melyet Baumgarten szintén elég bő tárgyalásban részeltetett, míg Meier (219. §.) mellőzte. Az æsthetikai takarékoság (parsimonia) és kerekded rövidség (rotunda brevitás) nevét is Baumgartennél találta.

Az igazság fejezetében a logikai és æsthetikai, a bizonyos és képzelt igazság megkülönböztetése Meierékre mutat (Meier 187. 189. 199.) A mundus fabulosus, az utópia (Meier 204. l.), a heterokosmikus költés (Meier 225. l.), a verosimilitudó és falsitas kérdéséről is Baumgartennél és Meiernél talált részletes fejtegetést.

*) Radnai tévesen állapítja meg e pontot illetőleg Szerdahelynek Baumgartenékhez való viszonyát. Azt olvassuk nála (54. l.), hogy Szerdahely «némi önállóságot tanusít, mikor különbséget tesz logikai és æsthetikai igaz közt.» Ez a megjegyzés átment a Beöthy-féle nagy képes irodalomtörténet 2. kiadásába is. Csakhogy a «veritas æsthetica» Baumgartennél sem esik össze a logikai igazsággal és Meier 1754-ben egészen mesterszellemben beszél, midőn kijelenti: Viele Kunstrichter stehen in den Gedanken, als wenn die æsthetische Wahrheit mit der logischen und metaphysischen völlig einerley sey. Ich werde genug Gelegenheiten haben, diesen Irthum zu bestreiten. (I. 187. l.)

Az egyszerű tárgyalása alkalmával előforduló Mendelssohn-idézet Riedelből való. A báj megmagyarázásában jórészt Sulzer nyomán halad (Anmuthigkeiten I. 101. l.) Hogy ez a báj a heves indulatok visszaadásával nem fér meg, Riedeltől tanulta. (A. I. 325. Riedel 346.) Innen vette Winckelmann példáit is a Laokoon-és Niobe-szoborról. Winckelmann véleményének helyessége iránt némi kétsége van. A Laokoon-szoborról írók felsorolásában utolsó helyen áll Lessing neve. Olvasta-e a Laokoont már ekkor, nem merem állítani. A mit mond, azokon a rövid közléseken alapulhat, melyeket Riedelnél (I. 282. és 286. stb.) talált. A 324. lapon odavetett mondat: «*Judicio Lessingii Pictori magis congruit Pulcritudo, Poetae gratia*» szintén megvan Riedelnél. (345.)

A nagyról és fenségesről szóló fejezetben a Longinus-idézet rendszeren megtaláljuk az elméletiróknál. (Homenál, Riedelnél is). A nagy és fenséges megkülönböztetése Home alapján és szavaival történik. (A. I. 332. Home I. 211.) A «nagy» meghatározása Meiert (65. §.) és Riedelt (41.) juttatja eszünkbe. Azt, hogy mindaz, minek részei nem egyszerre, hanem egymásután jutnak tudomásunkra, megzavar, Home (I. 227.) és utána Riedel (41.) állítja. A nagyság kétféle fajtát, a testit és erkölcsit megtaláljuk Meiernél. (66. §. Ott áll az Aeneisből vett példa is. — Achilles fegyverzete Meier 118. l. Aristoteles tízezer stadiumnyi állata A. I. 335. Riedel 41. Milton ördögei. — Isten szemei közt a távolság 300800 isteni mérföld stb. Riedel 39. — Az alkorán hasonló szertelenségei. Meier 87. §. — Bene habet Addison ille Anglus. A. I. 336. Home I. 227. Riedel 41. — Corneille Horace A. I. 339. Meier 79. §.) A nagy és fenséges példáinak egy része különben ahhoz a hagyatékhoz tartozik, melyet az elméletirók rendszeren átvesznek egymástól. Szerdahely itt is előszeretettel merít a régi klasszikus irodalmakból s a bibliából, ellenben azt a gazdag példatárt, melyet főleg Shakespeare és Milton műveiből Home nyújtott, egy-két Milton-idézettől eltekintve, mellőzi.

A kicsinység nem okvetlenül hiba (Riedel 38.), de a tárgyban rejlő kicsinység az lehet. (Meier 125. példák u. o. 126. l.) A feldolgozás módjában rejlő alacsonyosság tárgyalása Meierre mutat. A dagályosság (tumor, Szép fordítása szerint: daganat) és hamis fenség kérdésében is sokat emlékeztet most idézett forrásaira.

A világosságról és elevenségről Baumgartennél és Meiernél hosszú fejezetek szólnak (Baumg. 614. §.-tól kezdve Lux æsth., Meier V. és VII. fej.), melyeket Szerdahely derekasan felhasznált. Náluk találta az æsthetikai fény és tündöklés (splendor æstheticus) nevét és elméletét. A Miltonból vett példa Rafael angyalairól (A. II. 16.) is megvan Meierben (253. l.). A fénynek nem szabad igen nagyoknak s a mű minden részére egyformán elosztottnak lenni. (A. II. 17. Meier 262. l.) Árnyékkal kell mérsékeltetnie. (A. II. 18. Meier 264. 265. l.) A zöld szín a természetben (u. o.). Az æsthetikai szín (color) fogalma ismét Meierekre utal. (A. II. 19. Meier 253. l.)

Az új az æsthetikai színek közt a legszebb. (Meiernél 329. l.) Nempe inter omnes rerum proprietates... (A. II. 22.), Homenál (VI. fej. kezdete). Az újság fokai Riedelre (167—170) mutatnak, a ki viszont Home nyomain halad. Az új hatásairól mondottak, bár jórészt általán ismerteket beszélnek el, Meiert juttatják eszünkbe. (330 s köv. l.) A csodálatos szük értelme (A. II. 34.) Sulzernél található. (IV. 635.) A továbbiak Riedel gondolatai. (176. 177.) Ő és Home minduntalan vezetí Szerdahely fejtegetéseit. Sensus noui et miri gratus est. Ez Home véleménye, melynek Riedel ellene mondott. (166.) Az új használatának szabályai Meiernél találhatók. (337. stb.) A Breitingerre utalás megvan Sulzernél. (III. 419.) Homerosnál ma egy és más nem csodálatos többé. Az aesopusi mese. Klopstock. Sulzer után. (A. II. 42. Sulzer IV. 637.) A gépezet (machina) alkalmazásáról szóló rész, a görög és római vonatkozások egy részétől eltekintve, Riedelt követi. (195.) Az óvás az újság tulságos keresése ellen Meierre és Sulzerre emlékeztet. (Meier 338. Sulzer III. 417.)

A képekről szóló fejezetben az Aeneisből vett példa (A. II. 54.) Meiernél is megvan. (293.) Főszabálya az, hogy a hasonlóknak a különbözőség, a különbözőkben a hasonlóság megmutatására törekedjünk. Ez Home gondolata, melyet Riedel is utána mond. (A. II. 55. Riedel 138.) Az iconismus fejtegetésében nagy szokdeléssel oldalakon át nyomom követi Home művét. (A. II. 128—131. Home II. 337—357. német ford. II. 356-tól.) Ugyanez még feltünőbben fordul elő a személyesítés (persona) és hyperbola tárgyalásánál (A. II. 134—143. Home II. 230—164. német ford. II. 237—278.), úgyhogy ezek a fejezetek némi kihagyásoktól

s változtatásoktól eltekintve, egyszerű összevonások és kúrák belőle.

A színek alkalmazásának szabályai közül az első három Meierre támaszkodik, a példákat azonban Szerdahely tette hozzá. (A. II. 151-től. Meier 265. s köv.) Ezek a szabályok átmentek Riedel művebe is, kít egyebekben követ. (Riedel 232. s köv. 1.)

A nevelésnél kiinduló pontja Aristoteles és Cicero meghatározása. Ez a fejezet egyike azoknak, melyekben Szerdahely főleg a klasszikus irodalmakból való gazdag ismereteire támaszkodik. De azért Riedelre maga is utal. (A. II. 84.) A risus és derisus közti különbség Homeból való. (A. II. 91. Home II. 274. A példák u. o. 367.) »A nevelésről írtak« Riedel után. (A. II. 100. Riedel 131.)

A humor (A. II. 102. Sulzer III. 138.) fejezetében előforduló átvételek a következők: Fajai (Riedel 95.) Sal Atticus és Urbanitas Romanorum (Riedel 91.), Hudibras, Ralph, Sidrophel, Hogarth, Buttler (Riedel 96.), Swift, La Fontaine, Addison, Arbuthnot (Home II. 370.), Morositas nationalis. (Szép fordítása szerint: nemzeti komorság. A. II. 114. Riedel 95.)

Az adfectiones tanát Baumgarten bevégeztenül maradt művében már nem ölelhetette fel, és Meier, bár az æsthetikai pathológiával elég terjedelmesen foglalkozik s egyre-másra állítja fel szabályait, az indulatok kimerítő bemutatására szintén nem vállalkozott. Szerdahely igazi tanácsadói és vezérei. Home és Riedel azonban behatóan megfigyelték az indulatokat. Láttuk, hogy Home fontos lélektani vizsgálódásokba bocsátkozott. Riedel pedig a pathosról írt hosszú cikkében szemlét tartott a legfőbb indulatokon, irodalmi példákkal illusztrálva őket. Ezt teszi Szerdahely is, majdnem kivétel nélkül latin és görög olvasmányjaiból merítve.

A természeti és művészeti szép tárgyalásában a mundus moralis, politicus, historicus, továbbá a natura in sensu communis és natura pulchra megkülönböztetése Batteuxre utal (A. II. 339. 340. Batt. I. 33. 51.), egyébként azonban szerzőnk tőle eltérően fejteget és az antik írókra támaszkodik. A költészet, szónoklat, szobrászat, festészet, építészet Szerdahelynél is utánzó művészet. (A. II. 353. Batt. I. 62.) Az illusio és elragadtatás fokai, valamint Batteux bírálata Riedelnél találhatók. (A. II. 370. s köv.

Riedel 146—148. 153.) Batteux tanára külön is kitér, gondolatait helyesli, de a tetszés forrását az utánzáson kívül az érzéki követelményeknek, tehát a szép törvényeinek kielégítésében találja fel. (Batteux tana egyébként szerzőnk ilyen kijelentésével teljes összhangzásban van. V. ö. Batt. I. 101. és 110. 1.) Lessing gondolatát a successivitasról és simultaneitásról Szerdahely Riedelből vette. (A. 392. Riedel 29.) A mesterséges és természetes jegyek megkülönböztetését is. (A. II. 394. Riedel 27.) A művészetek összekapcsolásáról szóló kis fejezetben Batteux gondolatai találhatók. (A. II. 401. 402. Batt. I. 371.)

Az iméntiekben néha a *szép természetet* emlegettük. Ezt elvont műszónak kell tekintenünk, melylyel Szerdahely mások példáját követve él, a nélkül, hogy tüzetesebb vizsgálatnak vetve alá, igazi értelmét s jelentőségét tisztába igyekezett volna hozni. Fejtegetéseiben mindig a művészetet s ebben is főleg a költészetet tartja szemmel, a természeti szépre ép oly kevéssé gondol, mint mestere Baumgarten.

Ha Szerdahelynek »Aesthetica« cím alatt kiadott munkájának ismertetésére akarnánk szorítkozni, most feladatunkat egy összefoglaló jellemzéssel befejezettnek tekinthetnők. Csakhogy ezen a műven, mint alapvető tudományon egy sor részletező tan épül. Írónk még az »æsthetika« elnevezést is kiterjeszti rájuk, azzal a kijelentéssel, hogy a főművel szemben, mely általános és elméleti, ezek részletesek, alkalmazottak és gyakorlatiak. A felosztást magát Baumgartennél és Meiernél is megtaláljuk az elnevezésekkel együtt. A »gyakorlati« jelzöt azonban náluk sem tarthatjuk szerencsésen megválasztottnak. A rendszer hátralevő részei sem arra valók, hogy utasításokat adjanak ilyen vagy olyan művészi alkotásnak a jó ízlés szabályai szerint való megalkotására. Lényegükben elméletiek maradnak ezek is, csak tárgykörük és eredményeik érvényességének határa szűkebb. Itt is tudományos érdeklődés vezet s nem gyakorlati tekintet, mely az æsthetika körébe nem tartozhatik. Egészen más természetű az, mit az æsthetikus ír a zenéről vagy festészetéről, s az, mit a zenész vagy festő, ki talán æsthetikával nem is foglalkozott, tanítványainak utasításul figyelmökbe ajánl. Ezzel Baumgartenek sem voltak tisztában. Egyikök sem dolgozta ki az emlegetett »gyakorlati« studiumokat s így a különböző szempontok elválasz-

tásán nem is kellett gondolkozniok. Szerdahely is csak a költészet-
tan néhány részét nyújtotta, a többi művészetre ő sem terjesz-
kedett ki. Poetikai könyveiben találunk ugyan elég szabályt, de
a gyakorlati szempont itt sem uralkodó. Az æsthetika két része
közt voltaképpen az a különbség, hogy az első műben az összes
művészetek legáltalánosabb elveinek keresése volt a főadat, míg
az utóbbiakban az imént nyert elveknek az egyes művészetek
körében, ezek különleges jellegének megfelelő, sajátos alkalmazása
lesz a vizsgálat tárgya.

Az első kötet, mely a «gyakorlati» æsthetikából napvilágot
látott, a költészet általános elmélete, az «Ars poetica generalis.»
Ez tehát még mindig általános és elméleti munka. Három könyv-
ben, melyek a költészet eredetéről, értékéről, megbecsültetéséről,
anyagáról és alaki feltételeiről, rendeltetéséről és czéljáról, vala-
mint a költő tehetségéről szólnak, gyakorlati szempontok érvé-
nyesítésére még csak alkalom sem nyílik.

A költészet eredetét, mint Aristoteles, ő is az ember alap-
természetének két tulajdonságára, az utánzás hajlamára s az
összhang és ének szeretetére vezeti vissza. A költészet csakúgy
a természet szava, mint a zene. (Ap. 11.) Használjuk pedig
1. Isten s emberek dicséretére, esetleg az utóbbiak vádolására,
2. az összes dolgok megismertetésére és tanítására, 3. az erkölcsi
tanok közlésére, tehát az erény megszerettetésére, a bűn meg-
utáltatására, Szerdahelynél a költészet nem önmagában bírja
czélját, hanem csak eszköz más, rajta kívül fekvő czélok elérésére.
A költészet hivatása, hogy a halandók lelkeit az erkölcsök tisz-
teletére s az erény szeretetére vezesse. (Ap. 128.) A tanköltészet
nál a legfontosabb fajok egyike s a többi is erkölcsnevelő
czélzatú. Videntur mihi poete totidem esse historici, ethici,
philosophi, ac theologi, qui crudelitatem et elementiam, stultitiam
et prudentiam, incontinentiam et moderationem, turpitudinem
et honestatem vivaciter commemorant, et in virtutibus tradendis
vitia quoque demonstrant, illas ut consecemur, hæc ut fugiamus:
quorum utrumque nisi noverimus, facere qui tandem possumus?
(Ap. 48. l.) A költő akár elbeszél, akár tanít, akár színen ad elő,
akár dalol vagy fest, mindig erkölcsösségre nevel. Quid hic est
aliud, quam schola, disciplinaque morum? (Ap. 23.) (Juvencius-

nál *): Poesis est jucunda morum institutio Cap. XIII.) Ezek a
gondolatok, melyek jórészt az ókori æsthetika hagyatéka gyanánt
élnék nála tovább, jól megférnek korának felfogásával, mely a
tanköltészetet kedvező műfajának tekintette s mely egy Men-
delssohnnál és Sulzernél is az erkölcsi elvont elvek szemléltető
bemutatását tartotta a költészet főfeladatának.

Hogy a költészetet mindenkor becsben és tiszteletben tar-
tották, sok történeti példával bizonyítja és felhossa a támadók
és védők elveit. Az előbbiektől legtöbbször nem a költészet, hanem
a rossz költészet ellen harsognak. Plato álláspontját is így értjük
meg. Szerdahely is, bár lelkes híve a költészetnek, kirohanást
intéz a silány verselők ellen, kik rimelnek vagy szinműveket
szerkesztenek, de csak szégyenére vannak az igaz művészetnek.

A költészet tárgya részben a többi tudományokkal (artes),
a természetrajzzal, politikával, astronomiával stb. rokon. Sajátos
tárgya az emberi tettek utánzása. (Juvencius: Materia proxima
poeseos sunt actiones humanæ. Cap. II.) A tárgy ismét lehet igaz
vagy költött, az utóbbinak valószínűnek kell lennie. A mundus
poeticus fejtegetése alig emlékeztet már Baumgartenre.

A költészet alaki elemeinek felsorolásában Szerdahely Ju-
venciust követi, a következő eltérésekkel:

<i>Szerdahely:</i>	<i>Juvencius:</i>
Cap. II. De forma poetices.	Cap. III. De forma poeseos.
Sectio I. De fabula.	(Ebben: de fabula.)
1. Narratio actionum.	—
2. Pictura seu descriptio.	—
3. Peripetia.	Cap. IV. De peripetia.
4. Agnitio.	" V. De anagnorisi.
5. Episodium.	" VI. De episodio.
6. Machina.	" VII. De machina.
7. Mores.	" VIII. De moribus.
8. Orationes.	—
9. Sententia.	" IX. De sententia.
Sectio II. De dictione.	" X. De dictione.

*) A jezsuita iskolák híres tankönyve: Institutionum poeticarum
auctore J. Juvencyo e soc. Jesu. L. I—V. Sok kiadásban jelent meg.

Juvencius szerint a «mese díszitményeinek» ezen felsorolása Aristotelestől ered. A stagiritánál fel is találhatjuk a felhozott nevek mindenikét, de nem ebben a sorrendben s nem is illetően módon egymás mellé rendelve.

E pontok tárgyalásának részletes ismertetése helyett csak egy-két szemelvényt mutatunk be a jellemzőkből.*)

A költőnek és a történetírónak Aristoteles óta annyiszor említett párhuzamát Szerdahely is érinti, azonban inkább csak az események elbeszélésében követett külső elrendezés szempontjából beszél róla. A történetíró a dolgok természetes rendjét követi, a költő mesterségesen válogatja ki s rendezi el anyagát. (Ap. 61.) A görög bölcs gondolatainak mélységeibe Szerdahely nem hatolt.

Érdekesebb s az eklektikus eljárásra jellemző a költő és festő párhuzamba helyezése. Az elbeszélés szerinte a fülhöz szól, a leírás a szemhez, az a zene szokását vagy törvényét (morem) követi, ez a festészethez hasonló; némelyek szerint a fül festészete. Ennek kifejtésében Lessingre vall kijelentése: *Materia descriptionis sunt res simultaneae.* (Ap. 67.) De ezt az elvet nem használja fel arra, hogy a költői leírás korlátait keresse. A költő mindent festhet, a mi az égen, földön van, a természet vagy művészet által létrehozva. Ezeket, *idoneis verborum lineis, sermonumque coloribus depingere poetarum est.* (Ap. 68.) Hogy a leírás tessék, a természet bizonyosságaihoz legyen alkalmazott. Ilyen a szerencse Horatiusnál, az Alpesek Hallernél, a tavasz Kleistnál, a szerelem temploma Voltaire-nél.

Ezek a nyilatkozatok, pedig a Kleistra vonatkozónál egyenesen hivatkozik Lessingre, nem hangzanak a német műbölcselő szellemében. Hátrább azonban mégis meghódol neki. Azt ajánlja, hogy a költészetet ne terheljük meg leírásokkal. A kelletténél több leírás terméketlen bőséget nyújt. A jobb költők ezért gyak-

*) A sok latin és görög hivatkozás közt olvétve fordul elő néhány újabb név: Marmontel, Lamotte, Voltaire, Home, Sulzer, Lessing s a példákra való utalásoknál Boiardo, Ariosto, Tasso (az utóbbiak többször), Milton, Ossian (kétszer), Vanier, Voltaire, Fenelon, Kleist, Haller, Dusch, Klopstock, Gessner. Ezekkel szemben Vergilius a «poeta maximus» és Homeros nagyszámú idézettel van képviselve.

ran a festést eszelekvényynyé változtatják és a dolgokat crejökben, hatásukban állítják élénk. Így tesz Homeros pl. Helena bemutatásánál. (Ap. 72.)

A szóbeli előadás fejezetében a költészet zenei elemét is érinti. A költemény (carmen) olyan, mint a zene. A kettőnek módjai közt akkora a rokonság, hogy nagyobb nem is lehet. (Ap. 109.) Az egész kérdést azonban ezzel el is intézte.

A kötet hátralevő része a költői tehetség kérdését világítja meg. A természeti adottság (natura) ép oly fontos itt, mint a kiképzés és tanulmány (ars). A költői tehetség összefoglaló neve alatt a lelki tulajdonságok egész sora lappang. Ezek a nagy és teljes értelem, éles és gyors szellem, lelkesültség és ihlet (furor), élénk és gazdag képzelet, könnyű és folyékony vena, és izlés.*) Az első enciklopædikus tudást szerez a költőnek, melyre nagy szüksége van. Hisz művészete az egész világot felöleli. A második a feltalálás eszköze. A harmadik a Cicero-féle *inflammatio animorum* és *adflatus furoris*, melynek emlegetésében a régiek fáradhatatlanok. A phantasia a költészet anyja. (Szerdahely idézi Verulami Baco szavait, melyek szerint a történetírás az emlékezetre, a költészet a képzeletre, a philosophia az észre támaszkodik. Ap. 150.) A könnyű vena az előadás folyékonyságát biztosítja. Végre mindez, a mit idáig elősoroltunk, a jó izlés szabályozó ereje alatt áll s ennek híján hibás irányt vehet. Lám Seneca elmés, de bántó. Milton és Klopstock élénk képzeletű, de nem minden leírásuk tetszik. Homeros a legtöbb tulajdonságra nézve fölötte áll Vergiliusnak, de ez izlésének nemességével legyőzte őt.

A költészettan általános része, melynek ismertetését ezzel befejeztük, Szerdahelynek már ismert eljárás módja szerint készült. A rendszerrel keveset kellett bajlódnia, ezt a korábbi poetikákban úgyszólván készen kapta. Csak a költői tehetség lélektani elemzése bővebb es rendszeresebb, mint ezekben a művekben lenni szokott. Kétségtelenül gazdag ismereteinek sok forrásból összehordott anyagát kellett a megadott keretekbe foglalva fel-

*) Sulzernél 1. starke und weit ausgebreitete Beurtheilungskraft, 2. feiner Geschmack, 3. sehr lebhaftige Einbildungskraft, 4. starke Empfindungen. («Dichter» alatt.)

dolgoznia. Nem hiányzik itt sem az újabb irodalom figyelembevételére, de szerzőnk az æsthetikában követett forrásaitól függetlenebbnek bizonyul s általában nem választ senkit állandóbb vezetőül. Még legtöbbször Marmontelre hivatkozik. Ilyen részletei azonban inkább csak kiegészítés és kitérés számba mennek, alig egyebek, mint díszletek a ruhán, melynek szövete és szabása is régies. Nincs még egy műve, melyben annyira kedves klasszikus elméletirőinek és költőinek gondolatkörében mozogna.*)

Az általános alapra, melyet ezzel megadott, építi fel Szerdahely az egyes költészeti műfajok tanát. Idevágó munkái eléggé érdekesek s megérdemlik, hogy legkiemelkedőbb vonásaikban tudomást vegyünk róluk.

A költészetet Batteux szerint osztja fel. A költő vagy saját személyében beszél el valami megtörtént dolgot, mint a történetíró, vagy a festőhöz hasonlóan tárgyakat, személyeket ábrázol, vagy a zenész módjára érzelmeit énekli, vagy végre mint egy magister az igazságra tanít. Midőn elbeszél, a fület szolgálja, midőn fest, a szemeket illeti, midőn dalol, a szívet, lelket indítja meg, midőn tanít, az elmét ragadja meg.

Az osztályozás, mely Batteux két helyét vonja egybe,**) példája lehetne a különböző felosztási alapok összekeveréséből származó s a művészetek analógiáját kellő óvatosság nélkül a költészetre kiterjesztő hibás eljárásnak. Vannak a felhozottak közt tárgyi elemek (történet, érzelmek; tárgyak, személyek ábrázolása), ott vannak az előadási mód különbségei (saját személyében beszél el vagy személyeit beszélteti), ott a cél (megindít, tanít), s az érzék szempontja, melynek segélyével a felfogás történik. Az utolsó különösen rászolgál a bírálatra és helyesbítésre. A szemhez szóló, a festő eljárásához hasonlított költészeti műfajnál különben nehogy a leíró költészetre gondoljunk. Szerdahely a drámát érti alatta.

A négy főfaj tehát az elbeszélő, drámai, lírai és tanító.

*) Az igazi »régieken« és Juvenciuson kívül forgatta Scaliger, Donatus, Vida, Viperanus, Gyraldus, Fabricius s mások költészettanait és történeti műveit.

**) Batt. I. 169. és köv. l. — V. ö. Ramler fordításában I. 133. és 277. l.

Elméletüket szerzőnk külön munkákban szándékozott megírni. Két kötettel el is készült. Ezek a Poesis narrativa s a Poesis dramatica. Mindakettő 1784-ben Budán jelent meg. A hátralevőket nem dolgozta ki, bár még 24 évig élt. Mióta egyetemi tanszékét el kellett hagynia, végleg búcsút mondott az æsthetikai kérdések elméleti fejtegetéseinek, a mit őszintén sajnálhatunk. A hrai költészetnél, ha az elméletet illetőleg talán nem is, de a hazai vonatkozásokat és szerzőket illetőleg sok érdekest nyertünk volna tőle.

A fenti felosztás egyik gyengéjét mutatja, hogy az elbeszélő költészet első fajául az æsopusi mese szerepel, mely elbeszélést tartalmaz ugyan, de nyilvánvaló tanító-célzattal bír. E műfaj tárgyalása, ha Gellertre, Lessingre és Batteuxra emlékeztet is egy-egy helyen, mégis inkább a régiek irataira támaszkodik. Az æsopusi mese külsőleges szempontokat követő felosztását Aphtonius sophistától vette át, s ezt Batteuxvel elfogadja, bár Lessing*) elvetette. Ugyancsak Batteux hatására találunk a mese eredetét és előadását tárgyazó fejezetekben. Similitudo autem est fundamentum allegoriæ, allegoria est ipsa fabula. Ez szószerint Batteux. (II. 32.) Az előadás három kellékének, a rövidségnek, világosságnak és valószínűségnek hangsúlyozása s az ezzel összefüggő magyarázatok szintén rávállanak. (Pn. 20. 21. Batt. II. 15. 26.)

A második elbeszélő műfaj a regény (Poesis romanensis). Ennek a már akkor nagy kedveltségre jutó műfajnak Szerdahely bő elméletét adja. Először a kisebb terjedelmű verses fajáról, (a mi mai elnevezésünk szerint románczról vagy balladáról) beszél, mely történeti vagy mesés dolgokat énekel meg s eredetére Achilles hősi énekeig nyulik vissza. (I. az Ilias XI. énekét.) — Minden nemzetnél s korban megtaláljuk e formát, melyet a bárdok, trovatorék, troubadourok s hasonló énekesek műveltek. A régiek ilyen versei történeti, hősi, komoly tárgyúak, az újabbakéi a szerelmet lehelik s ezer színnel, virággal ékesek.

A nagyobb terjedelmű faj is kedveli a szerelmi tárgyat, de politikai, hősi s pásztori is lehet s prózában ad elő. Gyraldust és Huetiust követő fejtegetései után a regény elleni és védői

*) Abhandl. über die Fabel. III.

közt támadt vitát ismerteti. Szerdahely elfogulatlan és méltányos. Szerinte a támadóknak különben jogosult kifogásai nem kisebbíthetik a műfaj értékét, hanem csak a regényírók egyéni gyarlóságát s hibáit mutatják. A regénytől többi közt azt követeli, hogy a szerelmi érzés tiszta és nagyon mersékelt legyen. Ezt találja fel Richardson Pamelájában, a kor népszerű s nálunk is kedvelt regényében.

Az eposz (természetesen a hősi), Szerdahely szerint, a ki ebben Sulzerrel (II. 410.) egyetért, az összes költészet legnemesebb hajtása. Megírása nehéz mesterség. Könnyebb nagy hőssé lenni, mint nagy epikus, a minthogy valóban sok a hős, kevés az eposzköltő. (Hasonlóan vélekedik Sulzer II. 411.) Írónk behatóan és terjedelmesen foglalkozik az eposz anyagával, kellékeivel, részeivel, s a mint szokása, szabályokat állít fel. Itt vezetőül Batteux fogadja el. Az epikus s a történetíró párhuzamát tőle veszi át, nem Aristotelestől (Pn. 85. Batt. II. 201.) De már az a szabálya, hogy a hős nemes ember, herceg és a testi meg lelki tulajdonságok bizonyos kiválóságaival megáldott legyen. Juvencius után készült. (Pn. 86. Juv. 394.) Ettől vette át azt a kérdést is, hogy nő lehet-e epikus hős. Szerdahely ezt nem tiltja, ha a nő az eposz hőséhez szükséges kiválóságokkal bír. Azok a megjegyzések, hogy Statius vétett az egység ellen, hogy a cselekvény teljessége az Aeneisben szépen nyilvánul meg, hogy az eposznak szerenés végződésűnek kell lennie, — a gondolatmenetet, sokszor a szavakat tekintve is Juvenciusra utalnak. A cselekvény egysége nem függ az idő egységétől. Ezt Aristoteles után állítja. A bonyodalomra és megoldásra vonatkozó fejtegetés jó részben sokszor szóról szóra Batteux után halad. (II. 225. s köv. I. és 239.) Az eposz részéről szóló fejezet, bár vannak kölesönvételei, önállóbbnak látszik.

Ezek a szabályok, mondja Szerdahely, legnagyobb részökben biztosak. Az eposzoknak nagy különbözősége azonban arról tanuskodik, hogy az írók a biztos szabályok útjáról le szoktak térni. A nemzeti jelleg is rányomja bélyegét az alkotásokra. *Stilus ille, tam facile prodit Hispanum, Gallum, Germanum, Italum et Anglum, quam color, vultus, et sermo patrius.* (Pn. 106.) Ezekben a szavakban ráismerünk Voltaire-re, ki a Henriade hőskölteményhez: «Essai sur la poésie épique» ezim alatt csatolt

érdekes fejtegetéseiben (chap. I.) az izlés eltéréseire nyomósan rámutat. Az egyes nemzeteknek pár sorból álló, rövid, tömör jellemzései is Voltaire-től valók. (V. ö. a régiektől való eltérés szükségességének hangoztatását Pn. 107. Volt. fenti helyén.)

A vig eposzról mindössze néhány oldalnyi elméletet kapunk, s a pásztori költéssel, az elbeszélő költészet utolsó műfajaival, bezárul a kötet.

A drámai költészet Szerdahely kedves műfaja. Láttuk, hogy ezen a mezőn ő is igyekezett abban a szűk körben, melyben akkor lehetett, babérokat aratni. Elméletét is nagy gonddal, terjedelmesen fejtette ki.

Legelől ismét belebotlunk a (drámai) költészetnek és a festészetnek párhuzamába. Most azonban akkora különbségek meredeznek felénk, hogy szinte elfelejtjük azt, a mit előbb e művészetekben közönségnek mondott, a szemre való hatást. A képzőművészetek a dolgoknak külső képét *egy* alakban mutatják s a költőt az emberi cselekvések sorozatos előadásában az elme és lélek feltüntetéseben nem követhetik. *In pictura, sculpturaque res est una et mortua, in dramate rerum successio ac vita.* (Pdr. 6.) Írónkat, ki egyébként Batteux állandóan szeme előtt tartja, más olvasmányai (első sorban Riedelre és Lessingre gondolunk, mert Du Bos közvetlen tanulmányát nem vesszük észre,) megóvták attól, hogy az abbé felfogásának, mely a költészetet és a festészetet kritikátlanul egybesorozta, tolmácsolója legyen. Sőt hova-tovább mind élesebben látja a különbségeket, bár mélyebben nem vizsgálja a dolgot.

A mindenható lelkünkbe vágyat oltott, hogy látni, ismerni, tudni ösztönözzön. Természetből *szemlélők* vagyunk. Keressük, szeretjük a látványosságokat. (Sulzer, Batteux, Lactantius.) Ezt a vágyat elégitik ki a *gymnicus*, (*Circenses*) és *dramaticus* látványosságok. Az előbbieken a testet, az utóbbiakban a lelket szemléljük. A mennyiben a lélek magasabb, nemesebb, mint a test, a drámai művészet fölülmulja társát. Ez a gondolatmenet Batteuxre emlékeztet. (Ramlér: II. 212—215. l.)

A színiköltészet értéke körül kifejlődött vitában Szerdahely a védők közé állt. Előtte a drámaköltészet az erkölcsi nevelés fontos eszköze. A drámaíró jobban tanít, mint a *philosophus* és történetíró, mert hatásosabban állítja eléink tanait és példáit.

Felmutatja az erényt szépségében, hogy magával ragadjon, oda állítja a bünt rútságában, hogy tőle elrettentsen.

Mikor Szerdahely lapokon át lelkesen magasztalja a drámai műzsa erkölcsi jelentőségét, távol tőle Mannheimban egy 25 éves német ifjú, kinek néhány éve jelent meg első drámája s ki most lázasan dolgozik új darabjain, a kurpfälzische deutsche Gesellschaft egyik ülésén egy értekezést olvasott: Was kann eine gute stehende Schaubühne eigentlich wirken? (1784.)* Milyen nagy a különbség az üres óráiban a költészet terén műkedvelősködő tudós és pedáns Szerdahely s a Sturm és Drang izgalmait élő Schiller közt, de sokban egyező gondolkozásmódjuk fegyvertársakká teszi őket a nemes művészet védelmében. Mindketten azt fejezik ki világosan, a mi a kor szenvedélyes vitái által előkészítve, a jobbak tudatában élt. Schiller egy szívéből feltörő sóhajjal végzi: «Ha megérhetnők, hogy nemzeti színpadunk legyen, nemzetünk is válnánk!» Szerdahelynek ez a gondolat nem jutott eszébe. Hátrább ugyan Sulzer után ő is említi a nemzeti drámát, de nem lelkesedik érte. Sulzer Bodmer műveire gondolva, arról beszélt, hogy kivételesen nagy nemzeti ünnepeken a hazai történelemből merített, aktuális tárgy milyen erős hatást kelthetne. Ezt Szerdahely is elfogadja. Mégsem tartaná jónak, ha a nemzeti drámák megszorodnának, mert bizonyos egyformaság volna a következménye. Igazában nincs is szükség rájuk. Az Angliában vagy Franciaországban írt darabok, ha a humanitásnak szolgálnak, jól beválnak Németországban, — mondja Szerdahely Sulzerrel. De hozzáteszi (s ebben már eltér Sulzertől), hogy az európai emberek közt nincs olyan különbség, hogy a mi tetszik és hasznos Itáliában, ezeket az előnyöket ne tartaná meg Magyarországon.

Íme az eszmék megérésének három foka. Schiller tisztában van a nemzeti dráma és színpad óriási nemzetnevelő jelentőségével. Sulzer, tíz évvel korábban, még csak tapogatózva és inkább csak sejtő lélekkel jár a fontos kérdés körül. Szerdahelynek a nemzeti iránt nincs érzéke. Ő a színházban az általános

* Későbbi címe: Die Schaubühne als eine moralische Anstalt betrachtet.

elvek, a humanizmus, az erkölcsiség melegágyát látja, de nemzeti életre való hatását nem veszi észre.

E helyett általánosságban bíráló tekintetet vet az újabb drámairodalomra s azt kérdi, vajjon az ő korának drámái megfelelnek-e az imént festett ideálnak, valóban az erkölcsök iskolái, az erény tanításai-e. A szemle nem végződik kedvező eredménnyel. A költő sokszor elmarad célja mögött, minek okát a költőben magában, a színészekben s a közönségben kell keresnünk. Sok költő a «szerelem mesterségének» előadója s veszedelmes tüzet éleszt. A színészek hatásvadászó játéka növeli a bajt s mindez a közönség kedvéért történik, mely ebben gyönyörködik. Hogy a bajon segítsünk, szabályokat ajánl. Nem megy azonban odáig, mint Sulzer, ki cenzúrát sürget. Ismeri Rousseau iratát is a színház ellen, de nem fogadja el állításait.

A dráma anyagánál az igazság vagy valószínűség szempontja után a drámai egységekre: a cselekvény, idő és hely egységére kerül a sor. Mindhármát szükségesnek tartja. Az időt illetőleg meg hajlandó némi engedelményre: arra a bizonyos 24 órára, mely a színi előadás három órájának tartamára zsugorítható össze, a hely egységét azonban fenntartja, mert az idő bírja az ész, a hely bírja a szemek. Ezeket nehezebb megcsalni. E kérdéseket illetőleg Szerdahely általában a francziák: Hedelin, Marmontel és Batteux álláspontjára helyezkedik, szemben Home-mal, a kit ezáfol. (Pdr. 48—51.) Shakespeare eljárásának természetesen ebből a szempontból hibásnak kellett föltűnnie. Lessing dramaturgiai fejtegetéseit Szerdahely nem látszik ismerni, bár a műre hátrább hivatkozik.

Midőn Szerdahely (Pdr. 53.) helyteleníti, hogy némelyek a dráma egyik fajtát mulattatásra szánják, a másikat tanító cselekvést tulajdonítanak. Sulzerre gondol. (V. ö. Schauspiel alatt IV. 212. l.) Ő minden drámától megköveteli, hogy mulattatva tanítson. Egyebekben Sulzernek sok gondolatát feltaláljuk nála. Tőle vette a Gay «The Beggars» című vig operájának hatására vonatkozó megjegyzést is. Midőn ezt a tolvajok életét komikus színben festő művet Londonban gyakran adták, a tolvajok száma a városban úgy megszorodott, hogy a mű előadását be akarták tiltani. Sulzer hozzáteszi, hogy ugyanezen okból a szolgák leleményes csalásait ábrázoló vigjátékok is károsan hatnak. Ezt

Szerdahely is elfogadja és e szempontból Molièret hibáztatja. (Pdr. 56.)

A dráma formai kellékeiről beszélve gyakran Sulzerre és Batteuxre támaszkodik. A felvonások jellemzésére és Sophokles Oedipusának majdnem négyoldalas kivonata egészen Batteux után készült.

A tragédia cselekvénye nagyszabású, szerencsétlen és szomorú, részvétet és félelmet keltő. (Metus és nem terror, a mint Juvencius fordítja. Hátrább azonban Szerdahely sem használja a szót következetesen.) A cselekvény nagyszerűsége a személyek magas rangjától is függ. Ezért főleg királyok, hercegek, fejedelmek legyenek a hősei. Nők is lehetnek. Annál a pontnál, hogy bűnös ember lehet-e a tragédia hőse, Szerdahely Lessing dramaturgiájára utal. (Pdr. 91.)*) Egyebekben Aristotelest követi. A tragédia hatását is az ő szavaival írja körül. A régi és új tragédia közt különbséget vesz észre. *Veterum enim tragœdia plus habent commiserationis, quam timoris; nostræ sunt magis terrificæ, quam miserabiles.* (Pdr. 97.) A szerelemről a tragédiában külön szakaszban beszél. Sulzert követi, kire hivatkozik is. (Pdr. 101. Sulzer IV. 464. 465.) A szerelem legyen erős és a tragédiához méltó, a minő Othellóban. Az apai és hitvesi szeretet tragikai katasztróphára alkalmasabb. A tragédia férfias jellemet meg kell őrizni. *Tragœdia sit mascula et virilis.* A szerelem elpuhultságát (*mollitudo*), milyen a fiatalok közt szokott előfordulni. «nem engedem meg». Ilyen kategorikusan hangzik Szerdahely tilalma. Egyebekben engedékenyebb. Annak sincs ellené, hogy a tragédia esetleg szerencsésen végződhesék. Szerdahely közepfajú drámát, mint műfajt, nem ismer. Azért, hogy az ilyen műveket kereteibe illeszthesse, kénytelen bizonyos körülmények közt eltekinteni a tragédia szomorú kifejlésétől. (Sulzer sem tartotta a szomorújáték szomorú befejezését okvetlenül szükségesnek. L. Ausgang I. 202.)

A vígjátékról Cicero, Aristoteles és Sulzer alapján beszél.

*) Ismét figyelmen kívül hagyja Du Bos-t, ki ezt a kérdést egy külön fejezetben tárgyalta. *Réd. crit. I. section XV.* — Ép így mellőzi annál a pontnál, hogy megengedhető-e a szerelem rajza a tragédiában, u. o. 130. s köv. l.

Az utóbbival egyetértve nem szorítja a nevetséges körére. Minden a polgári és magán életből merített cselekvény, mely a lelket nem zavarja meg erősebben, legyen az akár hibás, akár példaszerűen erkölcsös (*probum*), a vígjáték tárgya lehet, ha kifejlése békés, vidám, derűs. Mégis a nevetséges (tág értelemben véve) annyira jellemző a vígjátékra, mint a félelem és részvét a tragédiára, a esodálatos az eposzra. (Pdr. 141. l.) Csakhogy azért inkább a finom elmesség és vidámság és nem a kitörő nevetésre ingerlő a vígjáték alapeleme. Az európai nemzetek megfigyelése arra tanította, hogy minél magasabb fokán áll egyik-másik közölök a műveltségnek és izlésnek, annál kevésbé gyönyörködik a nevetségesben. Ilyen értelemben mondhatja, hogy a mai kor vígjátékaiban sem a cselekvény, sem a főszemély nem nevetséges. A komikum és nevetséges közt különbséget érez. *Qui id tantum dicunt esse comicum, quod est ridiculum, antiquam et vulgarem verbi notionem tenent, quodque præstantissimum est, excludunt a comœdia. Comicum est, quod comœdia non inuita patitur.* (Pdr. 147.)

Ugyanannak a határozatlanságnak látjuk itt nyomát, melyet a tragédiánál is tapasztaltunk. Az újabb drámai termelés a maga sokféleségével benyomul a költészettanokba és szétrepesztí a régi megállapított kereteket. A drámai műfajok elmélete még nem tudott határozott, jellegzetes típusokat kiemelni. Szerdahely szerencsés végződésű tragédiája ép oly kevésbé tiszta műfaj, mint a francziák új vígjátéka a *comédie larmoyante*, melyet Gellert védőirattal ellátva Németországba is átültetett, vagy akár a szintén szerencsés megoldást kívánó tragikomédia, melyet Szerdahely Juvencius hatása alatt ismertet (Pdr. 240. Juv. 438.) s a mely bár régi forma, szintén nehezen illeszthető be a fennálló, hagyományos fajok közé.

A vígjáték és tragédia szembeállítására Szerdahelynél nem egyéb, mint Juvencius vázlatának (437.) részletesebb kidolgozása.

Az utolsó könyv a zenedrámáról vagy melódrámáról szól. Szerdahely nem látja benne Sulzerrel az összes szépművészetek egyesülése folytán a drámai művek leghatalmasabbjává emelkedő értékes műalkotást, hanem szinte koresformának tekintí, mely a művészetek összekeveréséből, hibás úton fejlődött s a valószínűséggel, a költészettel, a többi művészetekkel, az észszel es ter-

mészettel hadi lábbon áll. Nem veti el merőben, hanem tanácsokat ad arra nézve, hogyan lehetné az összevisszaságba rendet hozva, elfogadhatóvá tenni.

Ezzel a dráma elmélete véget ér s egyuttal megszakad Szerdahely elméletirői tevékenysége. A lírai és tanító költészettel együtt kidolgozatlanok maradtak a gyakorlati esztetikának többi részei is, melyek a képzőművészetek és a zene elméletét foglalták volna magukba. Értett-e ezekhez a művészetekhez annyira, hogy hivatottnak érezhette volna magát elméletirőjükké válni? Az az eljárás, melyet Szerdahely rendszeren követ, aligha vált volna be. A széleskörű olvasottság és irodalmi tájékozódás a kérdések körül sokat segíthet, de magában még sem elegendő.

Összeállíthatnók az esztetikában s egyebütt szétszört egyes megjegyzéseit ezekről a művészetekről, de az így egybekerülő anyag előre is annyira hézagosnak, és oly kevésbé eredetinek látszik, hogy alig érdemelné meg a kibányászás fáradságát. Az irodalom volt az a tér, melyen Szerdahely otthonosnak érezte magát, itt mozgott maga is, ennek a művészetnek kérdéseiről gondolkozott legtöbbször s véleményt formált, melynek alapján állást foglalhatott a nézetek harezában. Ezek közt is a dráma elmélete legkiforrottabb s viszonylagosan legönállóbb terméke irói tollának. Ezt a színvonalat, ha más, előtte ismeretlenebb tárggyal kell vala foglalkoznia, aligha tarthatta volna meg. Azért azonban csak sajnálhatjuk, hogy a viszonyok leszorították őt a megkezdett útról s az egész épületet nem engedték tető alá hoznia. A képzőművészetek vagy a zene esztetikai elmélete a XVIII. század végéről mindenképpen érdekes alkotása lett volna, ilyen művekben még sokáig szegény hazai irodalmunknak.

Mielőtt azonban Szerdahely költészettani munkáitól búcsúnánk, tartalmuknak még egy eddig nem említett fontos részét kell érdeme szerint méltatnunk: a világirodalom remekeiről szóló ismertetéseit. Szerdahely ugyanis minden műfaj tárgyalása után áttekintést nyújt a külföld legkiválóbb termékeiről az illető nemből, s ezek a szemléi nálunk újak és úttörők voltak. Töle kaptuk egyebek közt Ossian, Petrarca, Tassó, Lope de Vega, Camoens, Milton, Dante, Ariosto, Cervantes, Alfieri, Shakespeare, Goethe (csak pár szó), Lessing, Wieland, Calderon, Molière többé-kevésbé terjedelmes ismertetését és jellemzését. Ezt a szolgálatot

kicsinyleni nem lehet. A görög és római remekírók művei természetesen nálunk nem voltak ismeretlenek. Részben az eddigi poetikai, vagy retorikai oktatás is kiterjeszkedett rájuk, ha rendszeren nem is magasabb esztetikai vagy kritikai szempontok figyelembevételével. Az újabb külföldi irodalmak termékeinek ismerete azonban az iskola falai közé jóformán most tört először utat. Hogy ez megtörtént, Szerdahely érdeme.

Eljárása nem kifogástalan. Lehető teljességre törekedve a valóban nagy mellett másod, harmad s még alantabb rangú írókra is kiterjeszkedett, néha ugyanolyan vagy még nagyobb terjedelemben foglalkozván velök, mint a legkiválóbbakkal. Néha a nevek tömegeit vonultatja fel, olyanokat is említve, kikről a néven kívül egyebet nem tud vagy nem akar mondani. Nem is eléggé eredeti. Ez természetes. Nem volnánk Szerdahelyvel szemben méltányosak, ha azt várnók, hogy mindaz, a mit bár csak a főbb művekről is jellemzésül vagy méltatás gyanánt elmond, a remekek olvasásakor benne támadt esztetikai reflexio kiforrott eredménye legyen. A világirodalomnak olyan beható ismeretével, a milyent a feladat megkövetelt volna, nem is bírhatott.*) Itt is szívesen vette, a mit készen kapott. A régi klasszikus írókat kétségtelenül alaposan ismerte, de éppen ilyen jártas volt a róluk szóló irodalom ismeretében is és magyarázataiban kötelességszerűen számot igyekszik adni arról, a mit felőlük olvasott. Néha egy-egy ismertetése annak elmondására szorított, a mit így másod kézből vett. Így Homerost Sulzer és Batteux szavaival védi az ellene felhozatni szokott vádak ellen. (Pn. 113. 114.) Theocritus méltatásában Batteux gondolataira és szavaira ismerünk. (Pn. 168.) Bion egész idylljének, Adonis halálának kivonata nyomról-nyomra Batteux után készült. (Pn. 170. 171.) A három görög idyllköltő összehasonlításában is Batteux vezette. (Pn. 172.) Seneca ismertetése tele van Sulzer gondolataival. (Pdr. 117.)

Az újabb irodalmakról való tudósításaiban még inkább ráutaltunk érezte magát megbízható vezetőkre. És egy ilyent a

*) A klasszikus irodalmak után a németet ismerte legjobban. A német vig eposz íróiról beszélve mondja: Notiora mihi sunt eorum opera, quam aliorum exteriorum. Pn. 151. (V. ö. Pdr. 133.)

véletlen kezére játszott Schmid Keresztély Henrik gieszeni tanár személyében,*) ki a költészet és műelmélet irodalmával sokat foglalkozván, több áttekintő s összefoglaló természetű munkát írt, mintegy vezetőül a tanulmányozni vágyók számára. A műben felsorolja a költészet történetéről s elméletéről, később az egyes műfajok tanáról szóló irodalmat, ismerteti az egyes művek tartalmát, néha egy-két megjegyzést fűzve hozzájuk. A nevek meglehetősen bőségben ömlenek. Így pl. az olasz drámaköltőket 87, a spanyolokat 22, az angolokat 37, a francziákat 63, a németeket 35 név képviseli. A testes kötet végén «Von der Dichtkunst verschiedener Nationen» cím alatt, most már műfajokra különítés nélkül, még következnek adatok a héber, arab, perzsa, török, kínai, indiai és amerikai költészetéről, továbbá a portugallok, hollandok, dánok, svédek, lengyelek, morlackok és oroszok irodalmáról. Minket magyarokat nem említ. A munka a német szorgalom terméke. Nem ad terjedelmesebb képeket, mint Bayle híres szótára a régi írókról vagy Baillet szép munkája: Jugemens des savans sur les principaux ouvrages des auteurs. Nem olvasmány, hanem adatgyűjtemény, tehát száraz, de eléggé megbízható vezetőnek és tájékoztatónak látszik. Előfutárja azoknak az életrajzi s bibliographiai jegyzetgyűjteményeknek, melyek Sulzernek új kiadásában (1786.) s azóta hasonló művekben rendszeren helyet foglalnak. A munka 1781-ben jelent meg. Az egyetemi könyvtárban levő példányán ott van a könyvtár ex libris-e 1782. évszámmal. Valószínűleg ez a példány forgott Szerdahely kezén. Merített ő egyebünnen is, de az irodalomtörténeti áttekintésekben főforrása Schmid maradt.

Az iszopusi mesénél még csak szórványosabban látjuk követésének nyomait. A prózai regényt Schmid mellőzi, de Chaucer Troilusának ismertetését mégis nála találta Szerdahely. (Pn. 76. Schm. 123.) Az eposzköltőknél sem találkozunk még sűrűen vele. A régi klasszikusoknál Schmid rövid tárgyalása általában nem eléghette ki. De Camoens jellemzését Schmidból vette (Pn. 134. Schm. 669.), Voltaire ismertetésében is őt követi (Pn. 139. Schm. 134.), a németek, lengyelek stb. is innen valók. A vig eposz

*) Christian Heinrich Schmid: Anweisung der vornehmsten Bücher in allen Theilen der Dichtkunst. Leipzig. 1781.

íróinál már kivételes az a név, melynél nem Schmidból merítene adatait. Dante, Ariostó, Berni, Tassoni, Gay, Pope, Boileau, Thümmel ismertetéseit megtaláljuk forrásában. Cervantes méltatását nem tőle vette. (Szerdahely utal Velasquez és Machado műveire.) A pásztori költészetre szintén sok adatot merített belőle. Antonia Deshoulieres rövid méltatása Batteuxból való. (Pn. 178. Batt. II. 186.) A német írók sorának végén ott találjuk Goethe nevét. Ezt az adatot egy más műből merítette, melyre hivatkozik. (Schmid, Idyllen der Deutschen.) A tragédiaíróknál, az olaszoktól kezdve, sűrűn találkozunk átírásaival s kölcsönvételeivel, az angolokra és francziákra (Corneille kivételével) ő a főforrás. A németeknél olvassuk ezt a jellemző nyilatkozatát: Ego de theatris Germaniae faventiore, firmioreque sum opinione, quam ut verbis alienius debilitari, frangique possim: puto autem theatra Germaniae prae ceteris mihi esse cognitissima. (Pdr. 133.) A német dramaturgiai irodalmat azonban ismét Schmid alapján sorolja fel s a vígjátékirodalomnál is eddig ismertetett eljárását követi. Nem Schmidet írja ki Goldoninál, Lope de Vegánál (de csak a költészetéről való elméletének ismertetésében) és Lessingnél. (Goethének ismét csak nevét említi Wezel és Engel közt.)

A Shakespeare-re és Molière-re vonatkozó kis jellemzéseivel irodalmi érdekességüknél fogva ismerkedjünk meg kissé közelebbről.

A nagy angol drámaíró nevét vagy műveit 13 helyen említi. 1. A nagy és fenséges példái: Homeros, Aeschylus, Sophokles, Shakespeare, Corneille. (A. I. 364.) Teljesen megvan Sulzernél. (II. 355. «Grosz» alatt.)* 2. Gonosz jellemek Shakespeare-nél. (A. II. 38.) Az egész (némi változtatással) megvan Sulzernél. (I. 291. «Bewunderung» alatt.) 3. Shakespeare jellemzési módja. Tacitus, Ossian. (A. II. 129.) Home-ból összeállítva. (Angol kiad. II. 337—341.) 4. A jó költők sine inflammatione animorum nem képzelhetők. Shakespeare, Corneille, Racine. (A. II. 321.) A tétel Home-nál. Ugyanő említi (Rousseau szavait idézve) Racine-t és Shakespeare-t. (Angol kiadás II. 454—456.) Csak Corneille nem illik ide. (V. ö. Home II. 459.) 5. A költőket mindenütt

*) A hol a forrás megjelölése hiányzik, nem tudok számot adni róla. Ugyanezt jelenti a kérdőjel.

megbecsülik pl. Dryden, Milton, Pope, Shakespeare stb. (Ap. 38.) 6. Nagy phantasiával bíró költők Homeros, Milton, Shakespeare stb. (Ap. 154.) 7. Megjegyzés az idő egységét elvetőkre. Shakespeare Comœdia de Somnio, Gryphius de Petro Squenz. Hollberg de Ulysse. (Pdr. 43.) 8. Shakespeare-nél nincs haszontalan jelenet. (Pdr. 68.) Home után. (II. 409.) — Az angol komœdiáirók hibái majdnem szösz szerint Sulzernél. (I. 167.) — Vocabis in crimen... (?) A végén: Nullum est vitium... Sulzernél (I. 167.) 9. Tragœdiæ veterum sunt valde calamitosæ. «Hamlet», «Macbeth», «Lear». (Pdr. 93.) 10. A főhely. (Pdr. 128.) Shakespeare a természet csodája(?) Ha magát fékezte volna, az összes népek és korok legkiválóbb költője lehet vala. Schmidnél (545.) ebben a formában: Ist den Engländern der grösste Dichter aller Zeiten und Völker. — Megteremtője az angol színháznak. Schmid: Er ward der Schöpfer des brittischen Theaters. — Gazdag képzetű, heves lelkületű; hihetetlen enthusiasmmussal bír. Schmid: Seine Phantasie, die feurigste, die fruchtbarste... — Az emberi lélek indulatait nálánál senki sem figyelte meg jobban, őt senki a szivgyöngédségében s a lélek bátorságában nem multa fölül. Schmid: Ein Kenner des menschlichen Herzens, ist ein Meister im Ausdruck heftiger Leidenschaften, der Wuth sowohl, als der Zärtlichkeiten. — Drámáit nem nevezte sem tragœdiáknak, sem komœdiáknak: Schmid 546. — Erényeiben s tévedéseiben egyaránt nagy. Schmid: Er ist gleich reich an originellen Schönheiten und Fehlern. — Ha igaz, a mit Farmer és mások állítanak, hogy a régi nyelveket nem tudta... Schmid: Die Alten waren ihm nur aus Übersetzungen bekannt. Farmer in seinem Versuch... — Nomen Shakespear notum est omnibus... (?) — Említve Lear, Macbeth, Romeo, Hamlet, Othello. (?) 11. Az angol vígjátékirók felsorolása. (Pdr. 179.) A sorrend Schmid művéből való. 12. A tragikumnál példák Ariadne, Ajax, Philoktetes és az örült Lear király. (Pdr. 99.) 13. Tragikai erejű szerelem, minő Othello-ban. (Pdr. 101.)

Molière-t illetőleg csak a főhelyre (Pdr. 180.) szorítkozunk.*

*) Lásd Kont Ignácznál: Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie. Paris 1902. 290. l. V. ö. Irodalomtört. Közlemények. XIX. 148.

A méltatás főbb pontjai ezek: Molière a természet gondos megfigyelője, Plautus és Terentius legkiválóbb előnyeit egyesítette. Batteux: Observant continuellement la nature...; tâche de réunir les caractères de Térence et de Plaute. (III. 205.) Ő a franczia vígjáték atyja. Schmid 574. Der Vater der französischen Komœdie. — Művészet, párbeszéd, jellemek, élez és tréfa, élénkség, báj, gazdagság s más nagy erények találhatók benne. Schmid: Muster in komischen Charakteren und im komischen Dialog, Reichthum der Erfindungen... Lustigkeit und Feuer lassen seine Stücke nicht veralten. — Méltán (sine iniuria) Aristophanes, Plautus és Terentius fölé helyezhetjük. Ezt Batteux bőven kifejti. — A Misanthropé-ban és a Tudós nőkben s másutt csodálatos festő és philosophus. Batteux: Dans ses comédies de caractères, comme le Misanthrope, le Tartuffe, la Femme savante, c'est un philosophe et un peintre admirable. (III. 205.) Élezeiben és jellemeiben néha tuloz s a csomók megoldásában sem mindig szerencsés. Schmid: Zuweilen übertreibt er die Charaktere... zuweilen wird sein Scherz zu frei, zuweilen sind die Entwicklungen nicht glücklich. Szerdahely hozzáteszi: At hic etiam patronum habet in Abbate Bateux. A franczia kritikus csakugyan egy egész oldalon védi nagy honfitársát e vád ellen.

Ezek az ismertetések művelődés- és irodalomtörténetünknek fontos adatai. Nem becsüljük túl jelentőségüket, de mindenesetre jelzik a külföld irodalma felé forduló éberebb tudományos érdeklődést, mely további figyelembresztésre igen alkalmas lehetett. Nem most nyomul be hozzánk az idegen irodalom ismerete. Sohasem zárkóztunk el a határainkon túl hullámzó kulturális és irodalmi áramlatok tudomásul vételétől, sőt hatásától. Főrangú köreinkben a franczia és a német nyelv elterjedtével otthonossá lett e nemzetek költészete is, s ebből az időből származó könyvtáraink telve vannak a kor kiváló külföldi termékeivel. De a remekművekkel való foglalkozásnak irodalmi bizonyosságai s az olvasottaknak magasabb szempontból végzett kritikai és æsthetikai méltatásai ritkaság számba mennek e korbéli irodalmunkban. Minden mű, mely az emberi szellem nagy megnyilvánulásainak ismeretébe vezet, a Szerdahely korához hasonló időkben, más tekintetben is hasznos lehet. A fényvel szemben, melyet oda kint ragyogásban szemléltet, az élénk tevékenységgel, melynek

jelenségeit láttatja, gondolatainkat ráirányítja az árnyékra, mely hazánkra borul, s a tétlen tespedésre idebaza. Annak megállapítására kényszerít, hogy ezzel a hatalmas fejlődéssel egybevetve, melyet nálunknál szerencsésebb helyzetben és viszonyok közt élő nemzetek éltek, hol állunk mi. A nagy ellentétnek látása gyenge lelkeket a külföld imadására s a hazai irodalomnak lenézésére vagy tétlen panaszkodásra indíthat, de az erősebb és honszerelemtől áthatott férfiakban tüzet gyújthat s vágyat ébreszthet arra, hogy megfeszített erővel megteremtve a haladás feltételeit, haladni törekedjenek a nagy minták után. Szerdahely némiképen gondoskodott a párhuzamról, bár nem az a érzület vezette, hogy az ellentétet kiszíneze. Sőt mintha nem is érezné, hogy milyen szegényes a mi képviselőnk a nagy nemzetek versenyében. Nem szégyenkezik, nem kicsinyel, de nem is tüzel. Megelégszik azzal, hogy felsorol és ismerteti. Örülni látszik, hogy mégis csak van nálunk is egy és más, a mivel előállhatunk, hogy költőink száma nagy mértékben szaporodik, nemzetünk izlése folyton művelődik. (Pn. 82.)

Az elbeszélő költszetet tartalmazó kötetben képeket kapunk a magyar irodalomról. Irodalom 1784-ben! Sejtjük, hogy nem lesz sok mondanivalója. A költészettan általános részében említi közelebbi adat nélkül a magyar hősi dalokat. (Ap. 18.) Ugyanott ezélez Ovidius Metamorphosisainak magyar utánzóira. (Ap. 80.) Az aeposusi mesénél nincs magyar irodalmi adata. A kisebb regényes elbeszélő költeményeknél csak annyit hallunk, hogy ilyenek nálunk is találhatók. (Pn. 34. 35.) Heliodorus Charikleájáról beszélven, dicséri Gyöngyösi István verses fordítását. (Pn. 65.) A magyar regények felsorolásában visszamegy a néphistóriáig. Kiemeli Gyöngyösi István jobb izlését idetartozó műveiben, a Charikleában és Daedalus templomában. Felsorolja még Mészáros Kártigámját, Dugonics Argonautikáját és Báróczi Cassandráját. (Pn. 82.) Az eposznál alig tud valamiről szólani, hiszen Zrinyit nem ismeri. A meglevő művek szerint ad majestatem epicam non adscendunt. (Pn. 141.) Legbőbeszédebb a pásztori költészetnél. Sok itthon termett idyllt, eklogát, pásztori verset olvasott, de kellemre és finomságra egyet sem talált, mely Faludi Ferencz verseivel mérkőzhetnék. Szerdahely néhány év előtt elhalt barátja emlékének meleg, szívből jövő

sorokat áldoz. Költészetének jellemzését adja s életrajzi adatokat közöl.

Ez az egész, a mit hazai irodalmunkat illetőleg Szerdahely nyújt. Kevés, de az említett műfajokat illetőleg Horányinál sem találunk, (a meseköltést kivéve,) sokkal többet, említésre érdemest. Kár azonban, hogy a drámai költészetnél még ez a sovány szemle is hiányzik. Ha egyebet nem, az iskolai drámákat, köztük Faludinak híres művét vagy Illeinek három magyar szomorújátékát (1767.) és Bessenyei első darabjait meg kellett volna említenie, mert alig hihető, hogy az utóbbi, 1772—1777. közt Bécsben, Pozsonyban, Pesten megjelent munkákat Szerdahely ne ismerte volna. Ha azonban kevés is, a mit hallottunk, tudomásul vesszük s megbecsüljük, hiszen e megjegyzések a meginduló kritika korai emlékeihez tartoznak.

Egyet látunk belőlük, hogy Szerdahely, bár maga nem járul hozzá gyarapításához, a magyar nyelvű irodalom iránt érdeklődik és fejlődésének örül. Ebben Szerdahelynek a jezsuita nevelés egységesítő, nemzetközi irányzata ellenére is megmaradt magyar érzése s a haladó korszellem hatása egyaránt megnyilvánul.

Ez a kettős befolyás vezeti tollát, midőn a Ratio educationisban, 1806-ban (148. §.), a magyar nyelv erejének, kellemének s más előnyeinek lelkes magasztalását azzal a kijelentéssel vezeti be, hogy semmi sincs, a mi egy nemzetet jobban ajánlana, mint saját nyelvének kicsiszolása.*)

* * *

*) Az érdekes hely szó szerint következő: Sed nihil est, quod nationem magis commendat, quam linguae propriae perpolitio et ad usus quosvis accommodatio. — Habet sane lingua hungarica mirum in sermone leporem et suavitatem, magnam in exprimendis cogitationibus fecunditatem, vim in rebus quibusvis ob oculos ponendis singularem; vorum partim bellorum varietates, partim curae publicae alio vertendae in causa haecenus orant, quo minus pro dignitate excoleretur. 142. l.

Szerdahely egész munkásságának értékét az előbbieket után úgy hiszem, kellő világításban láthatjuk. Az æsthetika történetében új, termékeny gondolat nem kapcsolódik nevéhez. E tudomány fejlődésének megírója nem fog megállani munkája mellett, hogy a soha véget nem érő tudományos búvárlat előnyomuló terfoglalásaként könyvelje el. Aesthetikája nem ér többet, mint azok a Németországban ez időtájt egymás után megjelenő elméleti művek, melyek rendszeren «Theorie der schönen Wissenschaften und Künste» név alatt a popularis philosophia álláspontjáról tájékoztatást nyújtanak e kérdések felől. A ki az új philosophiai tartalmat keresi, ma elnéz fölöttük. A rendszeresre való törekvés, melyet Szerdahely minden művében feltekinthetünk, sem biztosít neki kiváltságosabb helyet. A mit tett, nem nagyobb jelentőségű és a szigorúbb bírálat előtt nem állhat meg.

Eredetisége felől is tisztában vagyunk. Nagy olvasottsággal bírt és mindent összegyűjtött, a mit a felmerülő kérdések magyarizációra talált, s azt fogadta el, a mit leghelyesebbnek ítelt. Ebben határozott tudományos elvek nem vezették. Eklektikus és compiler volt s ezt nem is titkolta, bár forrásairól nem adott részletesen számot, a mint a tudományos vizsgálódás ethikája szerint ma joggal megköveteljük. Sokban Riedel vezette félre. A német író művének második kiadásában, mely kezemen megfordult, ezt a jellemző nyilatkozatát nem találom meg, de az első kiadásból Schasler (Krit. Gesch. der Aesthetik 358.) a következőket idézi: Hier sind die Schriftsteller, welche ich vornehmlich geplündert habe. És 24 név következik. Riedel műve csakugyan alig egyéb, mint a miéneke maga mondja: Auszug aus den Werken verschiedener Schriftsteller. Ilyen példánykép után haladva, nem esodálhatjuk, hogy Szerdahely is megelégszik a talált anyag összehordásával s bizonyos szempontok szerint való elrendezésével. Együtt halad a haladókkal és úti podgyászát is kölesön veszi. Nagy mélységeket nem érez problémái mögött, megelégszik a közelfekvő magyarázattal, ha mindjárt felületes is. Baumgarten nagy hatással volt rá, de Szerdahely épen philosophiai alap-gondolataival törődik legkevesebbet. A hallei tudós folytonos fogalomanalysisei, osztályozásai, alosztályozásai és szabályalkotásai nála is feltalálhatók, bár nem olyan terjedelmesen és nem

oly száraz tárgyalásban. Ettől mások hatása óvta meg, első sorban Home-é, kitől szintén sokat tanult, de ismét nem fejtegetéseinek mélyebb irányeszméit tette magáévá, hanem a gazdag anyagot, melyet Riedel is kizsákmányolt. Baumgartennek szemben jellemzi, hogy a modern elméleti irodalom egy részét ismeri s az újabb költői termelést is figyelembe veszi. Home és Riedel művétől pedig a régi görög és római irodalom hagyományára fektetett széles elméleti alapvetése különbözteti meg.

Ha azonban Szerdahely művének nincs is általános æsthetikatörténeti jelentősége,* mégis kétségtelenül becses nekünk magyaroknak, mert első kísérlet a Németországon alig 30 éve a philosophia rendszerébe beilleszkedett tudomány átültetésére. Még pedig nem egyszerű fordítás útján, hanem kiválogató, gyűjtő és egybeállító eljárással, mely az önállóság s eredetiség külső jeleit viseli. A tett merészségét akkor értjük meg igazán, ha elgondoljuk, hogy 1778-tól csaknem 40 évig kell várnunk, míg

* Az egykorúnak nálunk kevés kritikával, de nagy elismeréssel fogadták az «Aestheticát.» A Magyar Hírmondó (II. 1781. 478. l.) jó kalauznak tartja s a philosophiában gyönyörködőknek figyelmébe ajánlja. Szép János, a mű fordítója, nagy díszsérettel szól a tökéletes ízlésű és széplakú férfúról, ki jól kiválogatta, a mi másoknál jelesebb volt. (Elől járó beszéd.) — A külföldiek nem ilyen kedvezően ítélik meg. Schmid (Szerdahely sokszor idézett forrása) szerint a szerző semmi újat nem mond, de olvasottsága becsületére válik. (Anweisung der vornehmsten Bücher... Leipzig 1781. 55. l.) — A Göttinger Anzeigen (1779. 649. l.) kifogásokat tesz az Aesthetica ellen a tárgyalat elrendezése s a fogalmak határozatlansága miatt. Újat nem mondott, de annak, a mit mások mondottak, eléggé teljes közlését találta benne. Jó példát dícséri. Ugyancz folyóirat (1784. 814. és 815. l.) az Ap. és Pn. nagyjában kedvező (de nagyon felületes) bírálatát tartalmazza. A Neue Bibliothek der schönen Wissenschaften (XXX. 114. l.) valamint Sulzer új kiadása (1786. I. 37.) csak éppen megemlíti. Az Annalen der Literatur und Kunst. Wien 1809. Intelligenzblatt című melléklapjában (I. 125.) csak emnyit szól róla: Sein Lehrbuch der Aesthetik ist mittelmässig. — A későbbiek közül Versegly Ferencz (Analytica Institutionum Linguae Hungaricae III. kötetében) 1817-ben még nagy díszsérettel emlékszik meg róla és egyben-másban fel is használja őt. Ezzel hatása megszűnt. A későbbiek alig említik nevét. — Almási Balogh Pál Felelete (Philos. pályamunkák I. 1835) még legelismertebb iránta. — Újabban a figyelem újból méltán fordult feléje.

egy másik írónk a Szerdahely æsthetikája óta elhanyagolt terület új műveléséhez fog.

Poetikai tankönyveit, melyeknél az eredetiség kérdése amúgy sem olyan fontos, sikerültebbeknek mondhatjuk. Csak egy tekintetet kell vetnünk az akkortájt használt kézikönyvekre, a Chrestomathiákra, és szónoklattani és költészettani Institutiókra, akár a legkiválóbbra: Juvenciusra, hogy az óriási különbség szemünkbe szökjék. Mindezek, bár az elméletben Aristotelest nem mellőzhetik, általában a latin irodalomra támaszkodnak és szoritkoznak. Velük szemben Szerdahely művei moderneek. Sok új eszme és gondolat talál bennük helyet és a nagy nemzeti irodalmak kiváló művelői, mint láttuk, a magyarok is, méltányoló ismertetést nyerneek. Ma a kérdések lélektani elmélyítését nélkülözzük e művekben, de akkor kétségbevonhatatlan haladást jeleztek. Kár, hogy nem érvényesülhettek úgy, a mint megérdemelték és hatásuk szűkkörű maradt.*)

Midőn most elbúcsúzunk Szerdahelytől, még egy kérdésre keresünk választ.

Mi volt a mi szép fővárosunk százharmincz év előtt és hogy lelkesedik érte Szerdahely! Magasztalja Budát a királyi várost, terjedelmét, fényét, fenségét, nagyszerűségét, gyönyörű fekvését. Ebből a lelkesedésből a szeretet melege csap felénk. A 80-as években állították fel Buda város utcáin az első olajos lámpásokat. Nem nagy számmal lehetek és bizonyára nem terjesztettek vakító fényességet. Szerdahely lelkesen zengi meg ezt a nagy eseményt egyik versében: Buda nocturnis lampadibus perpetuo illustrata. Elragadtatással szól a lámpákról «*quæ faciunt plenam nocte silente diem*». Mit érezne Szerdahely, hogyha ma odaállhatna a régi gymnasium (a mai várbeli felsőbb leányiskola) ablakába és végig tekinthetne nappal a Dunapart gyönyörű házsorán s a hatalmas arányokban kibontakozó fővárosnak a távolba vesző épülettömegein és látná éjjel a hosszú kigyózó

*) A sorsnak Szerdahely életében nem egyszer mutatkozó kegyetlen íróniája nyilvánul abban, hogy ő, a korhoz képest jeles poetikai tankönyvek írója, kegyetlen a Ratio utasításaiban (80, 1.) Juvenciuszt ajánlani kötelező tankönyvül.

vonalakba tömörülő lámpasorokat s a fényes ködtengert, mely a városra borul! De ha aztán tudomására jutna, hogy mennyi megváltozott azóta, hogy eszméi, melyeket vallott, elvesztették fényüket, egész világa elsüllyedt, — vajjon szomorúság költőznék-e szívébe? A hogy őt megismertük s a Ratio-ból idézett szavait értelmezzük, azt hiszem, nem. Hiszen más utakon, más meggyőződéssel, elvekkel és irányeszmeikkal ő is csak szeretett magyar fajának előhaladását munkálta. Neki írta műveit: «*ad utilitatem gentilium meorum*».